

ג'ון גולר ותכניתו משנת 1874 לשוב ארץ-ישראל

א

בחודש יוני שנת 1874 הגיע לידי סיר משה מונטיפיורי, שנמצא אז באחוזתו בראמסגייט, מכתב מן הקולונל ג'ון קוקס גולר,¹ בנו של ידידו ושותפו לתכניות נועזות בקשר לעתידה של ארץ-ישראל, קולונל ג'ורג' גולר, שנפטר שנים אחדות קודם (בשנת 1869). מכתב זה הוא מסמך רב-ענין, שכדאי לבדקו.²

בראש המכתב מציין הקולונל גולר לא את כתובתו הפרטית אלא את כתובתו הרשמית: Tower of London, שם שימש, מאז שובו משירות צבאי ממושך מעבר לים (במושבות הבריטיות בדרום-אפריקה ובהודו), בתפקיד שומר תכשיטי הכתר: Keeper of Her Majesty's Regalia.

גולר פותח את מכתבו בהתנצלות על שהוא גוזל שוב מזמנו היקר של מונטיפיורי. משמע, מכתב זה לא היה הראשון ששיגר לעסקן הישיש, שהקדיש במשך קרוב לארבעים שנה, מחשבה ומאמצים כל-כך רבים, לעתידה של ארץ-ישראל ולגורל היהודיה והשיג תוצאות כל-כך דלות. ויתכן שבין השנים — האציל היהודי בן התשעים ואיש-הצבא האנגלי בן ה-44 — היו לא רק חילופי-אגרות, אלא גם פגישות בענין שהעסיק את שניהם. אמנם, ביומנו של מונטיפיורי נזכר ג'ון גולר רק בשורות מעטות,³ אולם יש לזכור שיומנים אלה נערכו בידי מזכירו הנאמן של מונטיפיורי, ד"ר אליעזר לונגה, אשר ביקש לצייר דיוקן מחמיא של פטרונו ולהסיר ממנו כל רבב. לצורך זה טשטש והעלים לפעמים גם דברים חשובים, והדגיש דברים אחרים, מהם בלתי-חשובים ואפילו מטעים. בהמשך הדברים נראה, שד"ר לונגה היו לו סיבות חשובות למעט בערכו של הקשר בין שני האישים.

בראשית מכתבו אומר ג'ון גולר, שבעיית ארץ-ישראל מרבה להעסיק כעת יהודים ולא-יהודים כאחד. ואמנם, הבעיה המזרחית, ובתוכה בעיית עתידה של ארץ-ישראל, היתה אחת המרכזיות במדיניות האירופית במאה הי"ט, כאשר התפוררותה של האימפריה התורכית נראתה באופק והמעצמות טשו בלי-הרף עינן אל השלל. אשר לאנגליה, היו לה אינטרסים מיוחדים במזרח-התיכון וביניהם גם האינטרס ה"יהודי".

הרעיון של שיבת היהודים לארצם נתפשט בחוגים רחבים באנגליה, למן ראשית המאה הי"ט, ועורר הדים מרובים.⁴ רעיון זה, שמקורו נוצרי (פרוטסטנטי)-דתי, רכש לו במרוצת הזמן תומכים ואוהדים בקרב חוגים מדיניים וחוגי הקצונה הגבוהה, מצא ביטוי ביצירותיהם של סופרים ידועי-שם כרוברט בראונינג, ג'ורג' אליוט

ואחרים, ונתפשט גם בקרב אנשי מדע ומחקר. בשנת 1865 נוסדה בלונדון החברה לחקירת ארץ-ישראל ("Palestine Exploration Fund"), שצמחה מתוך חוגים נוצריים-מיסיונריים⁵ ותרמה במשך הזמן תרומה נכבדה למחקר הגיאוגרפי והארכי-אולוגי של ארץ-ישראל.

בפתיחה למכתבו מרמז גולר גם על התעניינות שהתעוררה בקרב היהודים בארץ-ישראל, בעיקר מאז מלחמת קרים, אך על כך לא נרחיב את הדיבור, משום שהדברים ידועים.

בסעיף השני של מכתבו ובסעיפים הבאים מתאר גולר, בעובדות ומספרים, את מצבו הכלכלי הרעוע של הישוב היהודי בארץ-ישראל, שהיה נעדר כמעט לגמרי מקורות-קיום עצמאיים ונתפרנס מגדבות. ואמנם, עם גידול האוכלוסיה היהודית בארץ פחתה והלכה מכסת ה"חלוקה" שנפלה בחלקו של כל אחד מהתלויים בה. הדירות ומצרכי המזון נתקרו והישוב היהודי סבל מחסור שנעשה למצוקה קשה בשנות הרעה, אשר שנת 1874 היתה אחת מהן. הקריאות לעזרה מצד יהודי הארץ הניעו אז את מונטיפיורי הישיש להרהר שוב בעתיד הישוב ולשקול אפשרות של נסיעה נוספת לארץ-ישראל, לשם הגשת עזרה.⁶

זעקות אלה לעזרה, שההרישו את אזניהם של עסקני הקהילה היהודית בלונדון, עוררו אותם לחפש מזור לפגעי הישוב. במאמר-מערכת מיום 1 במאי 1874 מציע ה"ג'ואיש כרוניקל" להקים ועדה לבדיקת מצבו של הישוב היהודי בארץ-ישראל ומביע את דעתו, כי רק תיקונים יסודיים במערכת החינוך ובמשטר החלוקה עשויים לרפא את יהודי הארץ מן הבערות ומן העניות, שהן מקור כל תחלואיו.

מונטיפיורי, שנשא בלבו חיבה עמוקה לישוב ופעל תמיד על דעת מנהיגיו (שהתנגדו, בדרך כלל, לכל שינויים במשטר הקיים)⁷, נפגע מאד מדברי הביקורת על יהודי ארץ-ישראל, אשר הואשמו בעצלות ובבערות, ומה גם שעוקצה היה מכונן כלפי נסיונותיו הכושלים שלו עצמו לשפר את מעמדם.⁸ כתוצאה מכך הגיש את התפטרותו מנשיאות ועד שלוחי הקהילות, שבראשו עמד למעלה משלושים שנה.⁹ אך לאחר הפצרות מרובות חזר בו מהתפטרותו.

ב

בחזר למכתבו של גולר. לאחר שהוא מסכם את מעמדו הכלכלי של הישוב, הוא מעלה כמה הצעות לתקנתו. הוא מודה שהצעותיו, פיתוח החקלאות והענקת אפשרות של עבודה (ושכר) לתושבי הארץ היהודיים, אין בהן משום חידוש, כי מונטיפיורי עצמו נתן דעתו על תכניות מסוג זה עוד בשנת 1838, לפני נסיעתו השניה לארץ-ישראל (1839). ואכן, לאחר שביקר בארץ ועמד על רצון תושביה בעבודה הביא בפני מוחמד-עלי, מושל מצרים, תכנית רחבת-מעוף ליסוד 100—200 כפרים עבריים בארץ-ישראל. התכנית נתקבלה בקרירות על-ידי שליט מצרים, שהיה נתון להשפעת הצרפתים, אשר חששו מפני חדירת אנגליה למזרח-התיכון במסווה של הגנה על היהודים. אפשר שחששות אלו היוו אחד הגורמים לעלילת-הדם בדמשק בשנת 1840, שעיקר תכליתה היה, כמדומה, לזרוע בהלה בלב היהודים ולהרתיעם מפני תכניות התישבות בארץ-ישראל.¹⁰

להלן מספר גולר על מחברתו של אביו,¹¹ הקולונל ג'ורג' גולר, ששימש מושל דרום אוסטרליה בשנות 1838—1841, והיה בקי גדול בבעיית ישוב חבלי-ארץ שוממים והקמת מושבות חקלאיות. מחברת זו נתפרסמה בשנת 1845, לאחר שנים רבות של מחשבה.¹² ואמנם, מבין התכניות השונות לשיבת היהודים לארצם, שהוצעו בימים ההם על-ידי נוצרים, היתה זו התכנית המעשית והתכליתית ביותר. ג'ורג' גולר דרש, כנראה, באמת ובתמים את טובת העם היהודי והיה חסידו הנאמן, ולא דוקא מפני שקיווה להביא להתנצרותם של היהודים, והרי תקווה זו שימשה מניע מרכזי בתכניות אחרות מאותו סוג. משום כך, בוודאי, היתה לתכניתו השפעה כה רבה בעולם היהודי. ה"גיואישי כרוניקל" כתב על התכנית הזאת, כעבור שנים רבות: "גישתו המעשית [של ג'ורג' גולר] לשיבת ציון מבדילה את תכניתו מהרבה תכניות אחרות שנולדו בדמיונם המשולהב של האוואנגליסטים — — — כתוצאה מהצעתו נוסדה חברה לעידוד ההתישבות בארץ-ישראל, שאחד מחברי הוועד שלה היה ד"ר בניש המנוח.¹³ החברה פרסמה קול-קורא, מפה ואינפורמציה מעשית רבה, אולם מצב הענינים הבלתי-יציב במזרח-התיכון מנע בעד פעולה של ממש בענין זה עד שנשתקע."¹⁴

ג'ון גולר מספר במכתבו, שבשנת 1839 הזמין מונטיפיורי את אביו להילוות אליו, על חשבונו, במסעו השלישי לארץ-ישראל.¹⁵ בנסיעה הזאת אסף מונטיפיורי ידיעות על מספר היהודים בארץ ועל האפשרויות לישבם על האדמה, והשתדל להסיר את הכתובת הידועה לשמצה שעל מצבתו של הכומר תומסו בדמשק, אשר היעלמו גרם, בשנת 1840, לעלילת-הדם המפורסמת. שני הדברים הללו, בצירוף נוכחותו של קולונל בריטי, שפרסם תכנית מקיפה להתישבות היהודים בארץ-ישראל, בחבורתו של מונטיפיורי, עוררו מחדש חשדות ואי-שביעות רצון בלב הקאתולים והצרפתים (ואולי גם בלב המוסלמים הקנאים), מה-גם שבאותו זמן התירה ממשלת רוסיה לאזרחיה היהודים תושבי הארץ להפקיע את עצמם מחסותה ולקבל את חסותה של אנגליה. מכל מקום, בשעה שחבורת הנוסעים — סיר מונטיפיורי, לידי מונטיפיורי, ג'ורג' גולר ואחרים — חנתה באהליה סמוך לנצרת, בלילה שבין שבת ויום א' (בחודש יוני 1849), נעשה נסיון לטפול עלילת-דם על מונטיפיורי עצמו!¹⁶ העלילה המתועבת איימה על מונטיפיורי ועל יהודי המזרח-התיכון במשך תקופה שלמה, שבה הועלו תכניות שונות למפעל של ממש למען התישבות היהודים בארץ-ישראל. ואמנם, לאחר המסע הזה, כלומר משנות החמישים ואילך, נוהר מונטיפיורי מאד שלא להציג את התעניינותו בארץ-ישראל כנובעת ממניעים לאומיים או מדיניים, והיה מדגיש את הצד הפילאנטרופי, ההומניטארי והתועלת-המסחרי שבפיתוח הארץ.

ג

בסעיפים הבאים של מכתבו מרחיב ג'ון גולר את הדיבור על תכניות אביו ומדגיש את ההבדל הגדול בין המצב שהיה אז ובין זה הקיים עתה, שהרי החוק התורכי מתיר גם לזרים לרכוש קרקעות בתורכיה. לאחר גיתוח מפורט של מצב הבטחון המשופר בארץ-ישראל הוא עובר לתכנית עצמה ופותח בהערכה חיובית של עתיד החקלאות בארץ, המבוססת על דינים-וחשבונות קונסולאריים, על מחקריו של קונראד (איש

ה־Palestine Exploration Fund) ועוד. על סמך החומר הזה הוא מגיע למסקנה שארץ-ישראל עשויה לשמש כר נרחב לפעילותם של חקלאים מנוסים מארצות שונות באירופה.

האב, ג'ורג', הציע בשעתו הקמת מושבות חקלאיות יהודיות בארץ-ישראל (בחסות קונסולאריה אנגלית), ודיבר בפירוש (במחברתו משנת 1845 ובמאמרו בעתון "Voice of Jacob") על הגירת יהודים מכל ארצות העולם לארץ-ישראל לצורך הקמת המושבות ולמען התכלית העליונה של תקומת עם ישראל בארצו; הבן, ג'ון, מדבר על פיתוח החקלאות בארץ-ישראל ועל המצאת תעסוקה לישוב היהודי הקיים, אך אשר למהגרים חדשים הוא מזכיר רק חקלאים מאנגליה, מגרמניה ומרוסיה, מגדלי-כותנה מארצות-הברית, מגדלי פירות, זיתים וגפן מצרפת, מאיטליה ומשאר ארצות אירופה. הכוונה, בלי כל ספק, איננה לחקלאים יהודים, שהרי יהודים כמעט ולא עסקו אז במקצוע הזה בארצות שהוא מזכיר, אלא לנוצרים — הבחנה חשובה ויסודית, אשר מונטיפיורי, וכמוהו ועד שלוחי הקהילות וה"גוצאיש כרוניקל" לא עמדו אז, כפי הנראה, על משמעותה האמיתית.

ראוי לשים לב, שגולר מזכיר גם חקלאים מגרמניה. כחמש שנים קודם כתיבת המכתב נוסדו בארץ-ישראל מושבות הטמפלרים מאנשי וירטמברג, שהוא עתיד להקדיש להם תשומת-לב מיוחדת, כפי שנראה להלן. כמדומה, שהעלאת שמותיהן של ארצות אחרות (במיוחד איטליה וצרפת — ארצות קאתוליות!) לא באה אלא כדי להסוות את הדגש, שביקש לשים על חקלאים מסוימים מגרמניה. בסעיפים הבאים של תכניתו מטפל גולר בשאלה רבת ענין, והיא שאלת העבודה העברית. הוא מדגיש את חשיבות העסקתם של פועלים יהודים (מבין תושבי הארץ), אולם מטיל ספק בכושרם לעבוד. משום כך מוטב, לדעתו, להעסיק את היהודים אך ורק בקבלנות.

את התכנית כולה ניתן לסכם בשני משפטים: מתישבים אירופאים-נוצרים מסודים בארץ-ישראל חוות חקלאיות, שבהן נעשית העבודה השחורה בעיקר בידי יהודים מתושבי הארץ. אלה באים במגע קרוב עם מעבידיהם הנוצרים, לומדים מהם שיטות-עבודה, ואולי גם דברים אחרים...

בהמשך המכתב עובר גולר לדון בתפקידיה של החברה שהוא אומר ליסד, כדי לסייע בהקמת החוות החקלאיות בארץ-ישראל ולדאוג לשלומן ולהצלחתן. החקלאים מאירופה יקימו את חוותיהם באמצעים שבידם, אך החברה המרכזית תסייע להם בעצה ובהדרכה, תעניק להם הלוואות (בתנאי שיעסיקו פועלים יהודים!), תחכיר או תשכיר להם ירידים להצגת תוצרתם ותעניק פרסי עידוד למצטיינים. חברה זו, הוא מוסיף, תמשיך, למעשה, את המפעל שהחלה בו ה־Palestine Exploration Fund ותגשים את שאפותיה תוך הפקת תועלת מעשית ממחקריה.¹⁷ ואמנם הציע מזכיר ה"פלסטיין אקספלורישן פנד" לגולר את מלוא עזרתה של האגודה להגשמת "התכנית המעשית" שהציע.¹⁸

בבואו לסכם את הדברים חוזר גולר ומזכיר למונטיפיורי את ההתעניינות שגילו הוא ואשתו המנוחה בפיתוח החקלאות בארץ-ישראל ומצייין, שמפעל זה עשוי לשמש גם "מצבת-נצח לאלה שהיו לפנינו". גולר נתכוון, בוודאי, לעורר בלב מונטיפיורי

את השאיפה להקים באמצעות תכנית ההתישבות המוצעת מצבת-זכרון ליהודית מונטיפיורי, אצילת-הנפש, שחלמה כל ימיה על ירושלים ועל ארץ-ישראל ואשר היתה הראשונה שהצביעה, ברשימות מסעה "Notes from a Journal",¹⁹ על רצונם של בני ארץ-ישראל בעבודה. אולם יש לשער, שהוא עצמו שאף להנציח בדרך זו את זכרון אביו, ג'ורג' גולר, יוזם התכנית המעשית הראשונה להתישבות היהודים בארץ-ישראל על בסיס יהודי-לאומי.²⁰ תכניותיו של האב הביאו, בשעתו, את אברהם בניש ליסד אגודה לשוב ארץ-ישראל; גם גולר קיווה להניע לפעולה זו יהודי חשוב — את משה מונטיפיורי, ואמנם כך היה.

מונטיפיורי לא נתמהמה והעביר את מכתב בן ידידו הוותיק לוועד שלוחי הקהילות, בצירוף המלצה חמה מצדו. הוועדה החליטה להקדיש לתכנית דיון מיוחד.²¹ בעת הדיון הוקרא מכתב שני שנתקבל מגולר,²² שם מוסבר שהוא מתכוון להניע לעליה חקלאים ומשקיעים אירופיים בוצרים, שיפעלו כיחידים או בקבוצות על בסיס קפיטאליסטי מובהק, בהסות חברה קוסמופוליטית-פילאנטרופית, מוכרת באורח רשמי (על-ידי מעצמות אירופה? על-ידי תורכיה?), חברה שתהיה בעלת סמכות-פיקוח על חבל-ארץ שלם בארץ-ישראל. גולר בטוח, שהחברה כזאת תעורר התלהבות ותזכה לתמיכה מוסרית וכספית אדירה באירופה, אצל יהודים ולא-יהודים כאחד.

ד

מה היתה תגובת מונטיפיורי להצעת גולר? אמרנו, שמיהר להביא אותה לידיעת ועד שלוחי הקהילות בצירוף המלצה חמה. בהמלצתו הדגיש את זכויותיו הגדולות של הקולונל, הן כאישיות בפני עצמה והן כבנו של מי שהפגין בשעתו יחס אוהד ביותר ליהודים והיה גם ידידו האישי שלו עצמו. זכויות אלו מקנות לתכנית חשיבות מיוחדת ואילו התכנית עצמה ראויה, לדעת מונטיפיורי, "למיטב תשומת-הלב מצד הוועד".

לאחר שהעביר את המכתב וההמלצה לוועד פנה מיד במכתב חוזר אל כל ראשי העדות בארץ-ישראל וביקש לשמוע מהם כיצד אפשר, לדעתם, לעודד את המלאכה ואת החקלאות בארץ. מכתבו של מונטיפיורי לראשי הישוב ולמנהיגי והתשובות שנתקבלו, עוררו הדים מרובים, כפי שנראה להלן.

בישיבה מיוחדת, שנקראה לדון בתכנית גולר, הוקרא גם מכתב נוסף ממונטיפיורי,²³ הפותח בהבעת-תודה לגולר, שעורר תשומת-לב לשאלה החשובה של עידוד עבודת האדמה בארץ-ישראל, כאמצעי להטבת מצבם של תושביה היהודיים (ואפשר להוסיף — אם כי מונטיפיורי נזהר מלומר זאת — גם כאמצעי להכשרת הקרקע לקליטתם של מהגרים יהודיים נוספים). שאלה זו הרבתה, כאמור, להעסיק את מונטיפיורי בעבר, אולם בשנים האחרונות הונחה במקצת.

בהמשך המכתב חוזר מונטיפיורי ומזכיר לוועד את מאמציו הממושכים, למן שנת 1838, למען עבודה חקלאית בארץ-ישראל, מדגיש שוב את רצונם העז של יהודי ארץ-ישראל בעבודה, וטוען שהעיכוב העיקרי להגשמת התכניות הללו היה והינו — כספי, טענה הנדמית תמוהה במקצת נוכח העובדה שמונטיפיורי חזר בו מן התכניות רבות-המעוף לשוב ארץ-ישראל לא מטעמים כספיים אלא בעיקר בגלל גורמים

מדיניים ובטחוניים (עובדה שגם גולר מדגישה במכתבו), שהמריצוהו לפנות למפעלים מצומצמים, בעלי אופי פילאנטרופי²⁴. אולם המפעלים הללו לא הביאו לתמורה של ממש במצב יהודי ארץ-ישראל, שמצוקתם גדלה והלכה משנה לשנה.

מדוע, איפוא, טוען כאן מונטיפיורי שסיבת הכשלון היתה כספית בלבד? כמדומה ששלוש סיבות לדבר: א. כיוון שלא הצליח להביע את עשירי היהודים באנגליה ואת ועד שלוחי הקהילות להשתתף עמו במפעליו בארץ-ישראל ולהשקיע בהם מכספם, הוא מנסה לתלות את הקולר לכשלונותיו בצווארם שלהם ובהעדר תמיכה מצדם; ב. כדי להסיח את דעת הוועד, והציבור בכלל, מן הקשיים האחרים, המדיניים והבטחוניים, שמתוך שלא עמד עליהם בשעתו כראוי יתכן וסייע, בשנת 1840, להביא רעה רבה על ראש היהודים; ג. כדי לעורר את הוועד ואת הציבור להתגייס עתה — כשהשעה כשרה יותר לפעולה — להקמת קרן בעלת אמצעים גדולים, שתוכל לעשות מעשים של ממש, אשר תועלתם ודאית ובטוחה.

מונטיפיורי מסיים את מכתבו בבקשה נמרצת לדון בכובד-ראש בהצעת גולר בכללותה ולהתחיל בעיבודה לפרטיה.

ה

תגובת ועד שלוחי הקהילות ותגובת ה"ג'ואיש כרוניקל" להצעת גולר היו לא פחות נלהבות מזו של מונטיפיורי. בישיבת הוועד, שבה הועלתה ההצעה לראשונה,²⁵ הוחלט לפרסמה בדפוס ולהפיצה בין כל חברי הוועד וכן גם לקיים ישיבה מיוחדת, בתאריך מוקדם, לדון בתכנית הזאת. בישיבה זו יתבקש מונטיפיורי לשבת ראש.²⁶ נביא כאן אחת מבין התגובות האפייניות של חברי הוועד לתכנית גולר בישיבה הראשונה:

"מר אליס א. פרנקלין אמר, שהוועד חייב תודתו לקולונל גולר. הוא (פרנקלין) ואחרים נמנעו עד עתה מלהשתתף במפעלי העזרה למען יהודי ירושלים משום שסברו שהגיעה העת לטפל בבעיה בצורה מקיפה, ההולמת את הצרכים ומביעה את עמדת יהדות העולם".²⁷

התגובה החיובית, ואפילו הנלהבת, לתכנית גולר כללה, איפוא, גם היא עוקץ של ביקורת, שהיה מכוון כלפי מפעליו של מונטיפיורי בארץ-ישראל.

בישיבה המיוחדת, שנקראה לדון בתכנית, נתקבלה ההחלטה הבאה פה אחד: "ועד זה מכיר בחשיבותן הגדולה של הצעות קולונל גולר וסבור שהן ראויות לאהדה ולשיתוף-פעולה מצד יהודים ובני דתות אחרות בכל הארצות. הוועד מביע סיפוקו מן העובדה שגולר פנה בהצעתו אל סיר משה מונטיפיורי — — — הראוי יותר מכל אדם אחר לשמש מנהיגה של תנועה זו".²⁸

בהמשך ההחלטה נאמר, שהטיפול בהצעה יועבר לוועדה בת עשרה חברים, שתקבע מה הם האמצעים היעילים ביותר להגשמת המטרות, שהציג ג'ון גולר בתכניתו. מסתבר, איפוא, שגולר הצליח להביע את הוועד המכובד לגשת לפעולה של ממש בענין ארץ-ישראל, דבר שאפילו מונטיפיורי לא הצליח עד כה לעשותו.

כדאי לשים-לב להבעת הסיפוק מצד הוועד מן העובדה, שגולר הציע את תכניתו למונטיפיורי ולא לכתובת אחרת. בדיוני הוועד הועלה החשש, שאם ועד שלוחי

הקהילות לא יטול על עצמו את ביצוע התכנית עלולה היא ליפול בידים אחרות, רצויות פחות.²⁹ הכוונה ברורה: אם היהודים לא יעמדו בראש המפעל עלול גולר לפנות לנוצרים, דבר שהיה בלתי רצוי נוכח החשש לפעולה מיסיונרית בארץ-ישראל. ואמנם, חשש זה היה לו על מה שיסמוך...

"ה'גיאיש כרוניקל'" הביע אף הוא את שמחתו על התכנית, במאמר מערכת בשם "יהודי הארץ הקדושה", שם נאמר בין השאר ששום אדם אינו הגון וראוי יותר מג'ון גולר, בנו של ידיד העם היהודי ג'ורג' גולר, לפתח תכניות להטבת מצבם של יהודי ארץ-ישראל.³⁰

בגליונות הבאים של העתון מתפרסמים מכתבי קוראים, התומכים אף הם בתכנית. גם מארצות-הברית הגיעו תגובות חיוביות.³¹ נראה, כאילו העולם היהודי נתעורר סוף-סוף לפעולה.

ב-6 ביולי 1874 רושם מונטיפיורי ביומנו:

"אילו הייתי חוק למדי כדי לנסוע ללונדון היה הדבר גורם לי קורת-רוח. יש לי ענין עמוק בשאלה הנידונה עתה בוועד שלוחי הקהילות, כיצד נסייע בידי אחינו לעבד את האדמה בארץ-ישראל".

להלן הוא מדבר על הצעדים המעשיים להגשמת התכנית ולמימונה על-ידי הוצאת מניות, שהוא בטוח כי יהודים מכל קצווי תבל ימהרו לרכשן.

אולם ב-26 ביולי הוא מבטא ביומנו את חרדתו העמוקה, פן תיכשל התכנית גם הפעם ואת חששותיו, שמא לא תתגשם בהתאם לכוונותיו שלו:

"ענין התכנית המוצעת לקידום החקלאות בארץ הקודש מעורר בי חששות עמוקים. הייתי מציע שתישלח ועדה לירושלים, לצפת, לטבריה ולחברון. הייתי מוכן להילות אליה על חשבוני שלי, אילו הביע ועד שלוחי הקהילות משאלה כזאת".³²

ואמנם, היה יסוד לחששותיו של מונטיפיורי; בישיבה המיוחדת של ועד שלוחי הקהילות, שנקראה לדון בתכנית גולר, הציע אחד החברים להפסיק לגמרי את התמיכה המסורתית בתושבי הארץ, כדי לאלץ אותם לעבוד לפרנסתם! מונטיפיורי, שגורל יהודי ארץ-ישראל היה יקר ללבו עד מאד, נתמלא חרדה שמא יביא הטיפול בתכנית גולר להפסקת התרומות ולכליונו הגמור של הישוב, והוא עצמו, תחת להביא תשועה ליהודי ארץ-ישראל האומללים, ישא שוב באשמה לאסון כבד שיתחולל על ראשם.

תכנית גולר חידדה, איפוא, מאד את חילוקי-הדעות בקרב יהדות בריטניה בקשר לדרכים שיש לנקוט בהן לשיפור מעמדם של יהודי ארץ-ישראל. חילוקי-הדעות נתגלגלו עד מהרה לקרע עמוק, שמנע מראש כל סיכוי להגשמת התכניות.

ב-29 ביולי 1874, כלומר מיד לאחר שנתעוררו בלב מונטיפיורי החששות, שגילה אותם ביומנו, פנה אל ראשי הקהילות במכתב המפורסם, שכבר נזכר לעיל, שבו שאל לדעתם בקשר לתכניות בדבר עתידו של הישוב. כוונתו היתה כפולה: קודם כל להראות שאין לחולל מהפכות ממרחקים, אלא יש לשאול בראש וראשונה את פי הנוגעים בדבר עצמם ולפעול בהתאם לרצונם; ושנית, בטוח היה, שהתשובות תוכנה שוב את רצונם העז של יהודי ארץ-ישראל לגאול את עצמם באמצעות עבודת-כפיים. על-ידי כך יסירו מעצמם את הלעז, כאילו אינם אלא בטלנים

ופוּשְׁטֵי־יֵד, הנושאים עיניהם לנדבות, אנשים שיש ללכת עמהם בקרי כדי לאלצם להיגמל מהרגליהם הרעים ולפנות לחיים של עבודה והשכלה. התשובות שנתקבלו על מכתבו של מונטיפיורי לא שכנעו את מתנגדיו בצדק שיטתו, אולם הוכיחו לג'ון גולר, שיש בסיס לתכניותיו בדבר הישוב היהודי בארץ.

7

התגובות לתכנית גולר בארץ־ישראל גופא היו נלהבות ביותר. מצב הישוב היהודי בארץ היה אז כה חמור, שהיה מוכן להיאחו בכל קנה־קש שהבטיח הצלה. פרומקין הביא ב"חבצלת" שלו ובתרגומו את מכתבו הראשון של גולר,³⁵ את המלצתו של מונטיפיורי על התכנית,³⁶ את מכתבו השני של גולר,³⁷ ואת הדיונים על ההצעה בישיבות ועד שלוחי הקהילות. בדברי ההקדמה לכל החומר הרב הזה, שהעתיקו מגליונות ה"ג'ואיש־כרוניקל", כתב פרומקין:

"איש אשר לא מבני עמנו, מאצילי ארץ בריטניא ונכבדיה, השר קאלאנעל גאבלער בלאנדאן — — — הראה אותות אהבתו הגדולה לעם ישראל בכלל, ולגרי ארץ הקדושה בפרט, בלהבות אש אהבתו דבר דברים נמרצים אודות הדבר הזה — — — ועורר לבות השר מונטיפיורי וראשי חברת שלוחי הקהלות העוזרים על ידו, להיטיב מצב הארץ לימים יבואו, ליסד חברה, אשר מטרתה תהיה לתמוך בידי אלה אשר יחפצו לעבוד את האדמה ולשבוע מטובה".³⁸

אפילו פרומקין, הלוחם הגדול במיסיון, שרשתו היתה פרושה כבר אז לצוד נפשות בארץ־ישראל, לא שם לב לעוקץ שבהצעת גולר, שיוזמי ההתישבות החקלאית יהיו — נוצרים! פרומקין מדבר על התכנית מתוך התלהבות עלילאית:

"לקול הדברים האלה התעודדנו גם אנחנו. שמחה עזה התגעשה בקרבנו, ורעיונות שונים הסתערו עלו בחובינו מדי העלותינו על לבבנו זכר הרעיון הקדוש והנשגב הזה אשר — — — בידו עוז להביא עזר וישע להארץ ויושביה — — — לרפאות שבריה — — — כי ע"ז חובה הוא על כל איש אוהב עמו וארצו להגיש תודה מקרב לבבו להשר גאבלער — — — יהי זכרו ברוך, וה' ישלם לו כגמולו".³⁷

הצעת גולר עוררה את פרומקין לפתוח בסדרת מאמרים גדולה וחשובה, שהיתה לה השפעה עצומה בארץ־ישראל, בשם "על דבר עבודת האדמה ומלאכת־יד",³⁸ הסוקרת את תולדות התנועה לפיתוח המלאכה והחקלאות בארץ מראשיתה, ומציעה הצעות שונות בדבר הדרכים להגשמתו המהירה של הרעיון החשוב הזה.

הרב הישיש יהודה חי אלקלעי, מחולמי שיבת ציון, שעלה להשתקע בארץ בסוף שנת תרל"ד, מתרגש אף הוא מן התכנית וכותב אל פרומקין:

"קראתי את מאמריך היקר שלום ירושלם ואת דברי האדון קאלאנעל גאבלער, ושמחתי לראות האמת צומחת מן הארץ, ומחשבתו הטובה הקב"ה מצרפה למעשה, החברה היקרה אשר יסדו גדולי ישראל אצבע אלהים היא, עוז בידה, וגבורה בימינה להושיע את ארצנו הק' בקבוץ בניה לתוכה — — — וחביבה מטרת החברה היקרה לתת גדולה לארץ לכוון קאלאניעס ע"י אנשים הבקיאים בישוב הארץ וחפצים בישובה — — —".³⁹

כחדשיים אחרי כן באה מארץ־ישראל תגובה נוספת לתכנית גולר — הפעם מצפת,

אשר רבים מבין תושביה היהודים חלמו מזה שנים על התישבות הקלאית ואף יסדו לשם כך אגודה מיוחדת, ביוזמתו של אלעזר רוקח הצעיר. למכתב, שהכיל את תשובתם לפניית מונטיפיורי מסוף חודש יולי 1874,⁴⁰ צירפו יהודי צפת גם איגרת אל הקולונל גולר, וביקשו מאת מונטיפיורי להעביר אותה לתעודתה.⁴¹ כעבור זמן קצר, ב-2 בפברואר 1875, משגרים יהודי צפת אל גולר איגרת נוספת, אשר העתקים ממנה נשלחו למונטיפיורי ולוועד שלוחי הקהילות. מכתב שני זה נמסר על-ידי גולר לפרסום בעתון שיצא, כנראה, בחסות החברה להפצת הנצרות בלונדון.⁴² עתון זה החל יוצא בשנת 1871 על-ידי קבוצה של יהודים מומרים ונקרא: "The Hebrew Christian Witness and Prophetic Investigator — Under the Entire Management of Editor and Contributors from Patriotic Jewish Believers". (להלן נכנה את העתון הזה בראשי-תיבות: H.C.W.). המכתב נתפרסם בחוברת אפריל 1875 של ה-H.C.W., והוא מכתב "שנור" מובהק, שמחברו (רוקח?) מחלק לקולונל האנגלי מלוא-הפנים דברי-שבח רבי-גוזמה על גודל מעשיו לטובת היהודים, ומביע את אמונתם האיתנה של יהודי ארץ-ישראל בתוצאות מפעלו, העתיד להפריח את שממות הארץ ולכנס בה יהודים נידחים מכל קצווי העולם. בהמשך הדברים הם מספרים לגולר על מצוקתם הקשה (יהודי צפת מונים, לדבריהם, 3,000 משפחות),⁴³ ועל תוחלתם לשמוע ממנו, כלומר מגולר, בשורות ונחמות במהרה בקרוב.

עורכי ה-H.C.W. (כולם, כאמור, יהודים מומרים) היו מביאים תמיד בשמחה רבה ידיעות על ענים ולחצים של היהודים בכל אתר ואתר, מה שהוכיח, לדעתם, את אשמת היהודים הכבדה מנשוא. בשולי המכתב מצפת הם מעיריים, שמצוקת הישוב היהודי חוזרת ומעידה על חמת אלוהים השפוכה על היהודים על שום שדחו את בנו, כלומר את ישו. עורכי ה-H.C.W., וכן גם גולר עצמו, יחסו למכתב הזה השיבות כה רבה, שהם פרסמו אותו שלוש פעמים: בחוברת אפריל 1875, בחוברת ספטמבר-אוקטובר 1875, ובחוברת אפריל 1877.

כמדומה, שעתה עלינו לחזור לאחור ולנסות לברר, מה היו המניעים שהביאו את ג'ון גולר לצאת, ביוני 1874, בתכנית לפיתוח החקלאות והמלאכה בארץ-ישראל ולישוב הארץ.

ז

החומר הביוגראפי על ג'ון קוקס גולר הוא מועט מאוד. התקשרתי עם חברות ואגודות שונות בלונדון, פניתי לאנשי דת ומדע בארץ ובאנגליה, חיפשתי בספרים שונים במגמה להשיג פרטים נוספים, ולא העליתי מאומה. ידוע, שג'ון גולר נולד בשנת 1830 ומת ב-31 ביולי 1882. הנקרולוג עליו, שנתפרסם ב"טיימס" הלונדוני ב-4 באוגוסט 1882, מביא רק כמה פרטים על הקריירה הצבאית שלו לפני 1860. באותו זמן בקירוב חזר כפי הנראה ללונדון משירות צבאי ממושך בדרום-אפריקה ובהודו, שהנחיל לו אותות הצטיינות מרובים, והחל משמש בתפקיד של שומר תכשיטי הכתר. הנקרולוג אינו מוסר דבר על פעילותו במשך עשרים ושתיים שנות חייו שלאחר 1860. אך על פעילות זו אנו למדים משהו מתוך פרסומיו שלו עצמו.

ב-H.C.W., עתונם של המומרים-המיסיונרים, פרסם גולר מחקר מקיף, בהמשכים אחדים, וכמה מכתבים. כן באו בו גם כמה ידיעות רבות-ענין על פעילותו בקשר לישוב ארץ-ישראל.

בשנת 1880 פרסם גם מחברת בשם: "The Two Olive Trees ; The Story of the Two Witnesses of the Measuring of the Temple ; The Seven Vials of Plagues". החלק הראשון של המחברת ("The Two Olive Trees")⁴⁴ עוסק בבירור זהותה ושליחותה של בריטניה, "הגזע הנבחר", הוית המשוה, שומר ארון ברית האלוהים. בריטניה, על-פי התורה הזאת, איננה אלא אפרים (וארצות-הברית — מנשה), כלומר חלק מישראל או מעשרת השבטים. הוית, או העד הראשון, הוא, כמובן, יהודה, כלומר העם היהודי.

החלק השני של המחברת ("The Story of the Two Witnesses...") עוסק בחישוב מידות המשכן, שבהסתמך על פסוקים שונים בתנ"ך ובברית החדשה הן מסייעות בקביעת תאריכים היסטוריים מכריעים בתולדות שליחותו האלוהית של "הוית השני", כלומר של העם האנגלי.

בחלק השלישי ("The Seven Vials of Plagues") עובר גולר לחישובי הקץ. לא ניכנס כאן לפרטי "הוכחותיו" ונביא רק את מסקנותיו העיקריות, שהגיע אליהן, לפי דבריו, כחמש שנים קודם (כלומר בשנת 1874):

א. בשנת 1875 יתרחשו בעולם מאורעות, שיסללו את הדרך לגאולה. ואמנם, מוסיף גולר בהערה, באותה שנה החלו בתורכיה זעזועים קשים ואנגליה רכשה את מניות תעלת-סואץ (ואפשר להוסיף — בשנה ההיא יסד ג'ון קוקס גולר את החברה שלו לעידוד החקלאות בארץ-ישראל).

ב. שבע שנים אחרי כן, בשנת 1882, תגיע שעת-משבר המורה לעם היהודי עצמו. זו תהיה ראשיתו של מה שהוא מכנה "רעש אדמה", אשר יזעזע אשיות עולם ויביא לנצחון החירות על השעבוד, האמונה על הכפירה, אנגליה על רוסיה!

נעיין עתה במחקר, שהזכרנוהו לעיל, אשר נתפרסם בכמה המשכים בעתון H.C.W. משנת 1875. היתה זו, למעשה, הרצאה ארוכה בשם "אבותינו הסקיתים" (היא נתפרסמה גם במחברת מיוחדת) שגולר קרא אותה בפני חברי אגודה בשם Anglo-Israel Association. הנועה זו, המכונה Anglo-Israel או British-Israel, נתארגנה באנגליה, על בסיס קבוע, החל משנת 1845, אולם שרשיה מגיעים עד סוף המאה ה"ח לערך.⁴⁵ בהרצאתו מוכיח גולר, על-פי האתנולוגיה, האנתרופולוגיה, הארכיאולוגיה, הפילולוגיה, המקרא, הברית החדשה, המסורת וכדומה, את זהות עשרת השבטים, שנתגלגלו בעם האנגלי ובחלק מסוים של העם הגרמני.⁴⁶

מסתבר, איפוא, שג'ון גולר היה מאמין נלהב בתורות הכת Anglo-Israel אשר רבים מחבריה היו אנשי קצונה בריטיים, כמוהו, ששירתו במושבות והיפשו, כנראה, צידוק מוסרי להשתלטותה של אנגליה על עמים וארצות רחוקות. מלבד זאת הם הבינו את החשיבות הצבאית, המדינית והמסחרית של תקיעת יתד בריטית במזרח-התיכון וסברו שעתה, בעיצומו של המשבר החמור בתורכיה, השעה כשרה לכך. אנשי Anglo-Israel החזיקו באמונות מסוימות לא רק לגבי העבר אלא גם ביחס לעתיד. מאחר שאנגליה כבר הגשימה את הנבואה בדבר פיזור ישראל בכל

קצווי העולם (יש לה מושבות בכל היבשות), לא נותר לה אלא להגשים את הנבואה בדבר קיבוצו. מכאן, שעשרת השבטים (האנגלים, האמריקנים, וחלק מועט מבין הגרמנים) עתידים להתאחד עם יהודה (כלומר עם העם היהודי, שיקבל עליו, כמובן, את הדת האבגליקאנית) בארץ-ישראל גופא. אז תתגשם במלואה הנבואה בדבר קיבוץ פוורות עם ישראל בארצו ותיסלל הדרך גם להגשמת ההבטחות האחרות: התגלותו השנייה של המשיח וגאולתו השלמה של המין האנושי. עתה, כמדומה, מסתברת יותר תכניתו של ג'ון גולר לשוב ארץ-ישראל על-ידי מתיישבים נוצרים אירופיים (בעיקר אנגלים וגרמנים), שיעסיקו פועלים יהודים. מה שמפליא הוא, שמונטיפיורי, ועד שלוחי הקהילות, עורכי ה"ג'ואיש כרוניקל" ופרומקין לא עמדו מיד על כוונותיה האמיתיות של תכנית זו.

ח

נשוב עתה להשתלשלות העניינים בוועד שלוחי הקהילות. כזכור הקים הוועד ועדה מיוחדת, בת עשרה חברים, לבדיקת הדרכים והאפשרויות להגשמת הצעותיו של גולר.

כבר עמדנו על החששות שהביע מונטיפיורי ביומנו בדבר הנוק שעשויה להביא תכנית קונסטרוקטיבית להטבת מצב הישוב, בהתכוונן להתמעטות כספית-התמיכה, שהיוו את מקור חיותו. המכתבים, המאמרים והדו"חות משיבות ועד שלוחי הקהילות, שנתפרסמו ב"ג'ואיש כרוניקל" בחדשים הראשונים של שנת 1875, מעידים על פילוג חד ביהדות בריטניה ועל התגבשות שתי קבוצות יריבות בשאלת ארץ-ישראל. האחת, שנכנה אותה "מפלגת מונטיפיורי", טענה שאסור לחולל בארץ-ישראל "מהפכות"⁴⁷ העלולות להביא עליה על הישוב, אלא יש להמשיך בשיטות התמיכה המסורתית ("חלוקה") ובצדן, מעט מעט ומתוך שיתוף פעולה עם המנהיגות, לנסד גם מפעלים קונסטרוקטיביים. חיים גדליה שימש כרוז נאמן ל"מפלגת מונטיפיורי", ועשה פומבי לעמדתה במאמרים ובמכתבים ששיגר ל"ג'ואיש כרוניקל" (חלק מהם פרסם כמודעות בשכר, לאחר שהעתון סירב לתת להם מקום). קבוצה זו לא שללה, אמנם, גם מעשים גדולים; מונטיפיורי תמך, כפי שראינו, בתכנית גולר, ואילו חיים גדליה תמך בהצעה המפורסמת לעיסקת-החליפין עם השולטן: אדמות בארץ-ישראל תמורת אגרות-חוב האוצר התורכי, שפשט אז את הרגל.⁴⁸ אולם עקרונות "המפלגה" הזאת היו לא לפגוע ב"חלוקה", לא לפעול בניגוד לרצון מנהיגות הישוב עצמו ולשמור מכל משמר על הקיים.

הקבוצה היריבה, שנמנו עליה רבים מבין מנהיגי הצעירים של יהדות אנגליה, שאפה לחולל מהפכה גמורה בשיטות התמיכה בישוב: לבטל את ה"חלוקה" מעיקרה, ליצור תנאים לעבודה ולהקים מוסדות-חינוך מתוקנים (לענין אחרון זה היו הקנאים בארץ-ישראל רגישים במיוחד, וקול שופר החרם נשמע בירושלים כל-אימת שנעשה נסיון לחדש, ולו גם משהו, בחינוך המסורתי, החרדי-הקיצוני). קבוצה זו לא נתנה שום אמון ביהודי ארץ-ישראל ובמנהיגיהם וחשבה אותם לבטלנים, לפושטי-יד ולמושחתים במידות ובמוסר, שיש לכפות עליהם תיקונים וחינוך. בראשה נתצב הבנקאי והעסקן (אחר-כך ציר בית-הנבחרים מטעם המפלגה הליבראלית) שמואל

מונטאגיו (אחרי-כן סיר שמואל מונטאגיו לורד סויתלינג), ושופרה היה ה"ג'ואיש כרוניקל".

בין שתי הקבוצות היריבות ניטשה מלחמה עזה, שקרבנה הראשון והעיקרי היתה תכנית גולר, או מוטב לומר: מעשה של ממש, בקנה-מידה גדול, לעידוד החקלאות והמלאכה בארץ-ישראל ולמען ביסוס הישוב והרחבתו.

ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 9 באוקטובר 1874 מתפרסמת ידיעה על התפטרותו הסופית והמוחלטת של משה מונטיפיורי מנשיאות ועד שלוחי הקהילות. את הרקע להתפטרות זו כבר תיארנו לעיל. הפעם לא הועילו כל ההפצרות והוועד נאלץ לקבל את ההתפטרות בצער. בו במקום גם החליט להקים ועדה, שתציע דרכים להנצחת את מפעלו רב-השנים של מונטיפיורי — שיום-הולדתו ה-90 מישמש ובא — כמליץ-יושר לעם היהודי בכל תפוצותיו, כראש עסקניה של יהדות בריטניה וכנשיא הוועד.

במסגרת ועד שלוחי הקהילות היו קיימות אז, איפוא, שתי ועדות: האחת, שנקרא לה "ועדת גולר", הופקדה על בדיקת הדרכים להגשמת תכנית גולר, והשניה, שנכנה אותה "ועדת מונטיפיורי", קיבלה על עצמה להביא בפני הוועד הצעה למפעל הנצחה על שם הנשיא היוצא.

"ועדת גולר" התמהמהה מאד בהגשת הדין-וחשבון. חברי הוועד, שהגישו שאילתות בענין זה, נענו שהיא לא סיימה עדיין את עבודתה.⁴⁹ לעומתה הצטיינה "ועדת מונטיפיורי" בזוריותה. היא פנתה מיד אל מונטיפיורי עצמו וביקשה לדעת, מה משאלתו. מונטיפיורי השיב, שהמפעל שיגרום לו קורת-רוח מרובה ביותר יהיה מפעל לשיפור מצב אחינו בארץ-הקודש. על-סמך זה הביאה הוועדה הצעה בפני הוועד, להקים קרן לצורך מפעל כזה, בהדגישה ששום סכום מכספי הקרן לא יוצא למטרות צדקה.⁵⁰

קרן זו, שנתכנתה בשם "קרן מזכרת משה מונטיפיורי" ונועדה לפעול כגוף ציבורי עצמאי (רוב חבריה היו אנשי ועד שלוחי הקהילות, אך צורפו גם חברים מחוגים אחרים), אמרה לפנות אל הציבור הרחב, יהודי ולא-יהודי, בכל הארצות, כדי לקבץ כספים בקנה-מידה גדול, לעידוד החקלאות ולבנין בתים בארץ-ישראל.⁵¹

בהמשכה של אותה הישיבה, ששמעה את הדו"ח של "ועדת מונטיפיורי" והחליטה על הקמת קרן המזכרת, הגישה סוף-סוף גם "ועדת גולר" את חוות-דעתה. זו אמרה, שיש להודות לקולונל גולר על התענינותו ועל מאמציו, אולם ממדי תכניתו רחבים כל-כך, שהוועד לא יוכל להם.⁵²

בדיוני הוועד על חוות-הדעת הזאת הובעה הדעה, שמכנין ש"ועדת מונטיפיורי", בתוקף המלצתה להקים את המפעל להנצחת שמו של הנשיא היוצא בארץ-ישראל, זהה, למעשה, עם "ועדת גולר", אין טעם להוסיף ולקיים את "ועדת גולר"; עם זאת נאמר, שוועד שלוחי הקהילות איננו חוזר בו מתמיכתו בתכנית גולר; אדרבא, הוא מאמץ אותה, אך בשם אחר — "קרן מזכרת משה מונטיפיורי".

"ועדת גולר" נתבטלה, איפוא, בסוף חודש דצמבר 1874, ותקוותיו של ג'ון גולר, שתכניתו תוגשם על-ידי הגוף המרכזי של יהדות בריטניה ועל-ידי ראש עסקניה, נכזבו. העובדה שגוף זה התכוון להקים מפעל אחר לטובת יהודי ארץ-ישראל לא

היה בה כדי לפצותו, כי מפעל הנושא צביון יהודי "לאומי" לא יכול היה, כמובן לספק את משאלותיו.

ג'ון גולר יצא איפוא מאת ועד שלוחי הקהילות ומאת מונטיפיורי עצמו בפחי נפש. אך תכניותיו, הצעותיו והדיונים סביבן עוררו בלב העסקן הישישי את החלומות הישנים בדבר התישבות חקלאית בארץ-ישראל והניעו אותו להבעת משאלה, שהמפעל להנצחת שמו יקום בארץ-ישראל דוקא. מאידך גיסא הכשיר הענין, שנתעורר בעקבות דיונים אלה, את חברי ועד שלוחי הקהילות ואת דעת-הקהל היהודית באנגליה להיענות למשאלתו זו של מונטיפיורי. שהרי עד לאותו מועד סירב הוועד לדון בתכניות כאלה, ובקהל הרחב נשמעו גם אז דעות, שיש להקים את המפעל להנצחת שם מונטיפיורי באנגליה, ולא בארץ-ישראל.⁵³ קרן המזכרת נוצרה, איפוא, כתוצאה מן התסיסה שגרם לה גולר, אולם גולר עצמו נחל אכזבה מרה ופנה עם תכניתו לחוגים אחרים, ממש כפי שהתנבא בשעתו חבר הוועד הנרי האריס.⁵⁴

ט

בערך באותו זמן שפוזרה "ועדת גולר" ונתבטלו הסיכויים להגשמת התכנית באמצעות מונטיפיורי וועד שלוחי הקהילות, הגיע לידיי של גולר מכתבם של יהודי צפת, שהזכרנו אותו לעיל.⁵⁵ כבר עמדנו על תגובתם של עורכי ה-H.C.W. על המכתב הזה: הם סברו, שמצוקת היהודים מוכיחה את אשמתם. הסבר זה מוליך למסקנה ההגיונית — שלא בוטאה אז בפירוש על-ידי עורכי העתון — שהואיל והיהודים נעשים על שום שדחו את ישו, אין להם תקנה אלא אם יתחרטו על משוגתם ויקבלוהו!

מחשבה זו אמנם נתעוררה בלב גולר עם קריאת המכתב מצפת. עובדה זו מתבררת מתוך דברים שנאמרו ב-H.C.W. זמן-מה אחרי-כן, בחוברת אפריל 1877. בהקדמה למכתב מצפת, שחזר ונדפס בחוברת זו בפעם השלישית, אומרים העורכים שמכתב זה הוא שדחף את הקולונל גולר להוציא לפועל את מחשבתו מאז בדבר הקמת חברה לישוב "השדות הקדושים" של ארץ-ישראל וסוריה.

בערך באותו זמן, כלומר בחורף 1875, הגיעו לידי מונטיפיורי התשובות מארץ-ישראל על שאלתו, מה ניתן לעשות לטובת הישוב (מכתב זה נשלח, כזכור, כתוצאה מתכנית גולר), ונתפרסמו על-ידי ועד שלוחי הקהילות בקובץ מיוחד.⁵⁶ ה"ג'ואיש כרוניקל" הקדיש לניתוח התשובות הללו מאמר מערכת גדול.⁵⁷ התשובות מארץ-ישראל חיוקו את אמונתו של מונטיפיורי בנכונות גישתו, אך בה בשעה שיכנעו גם את אנשי ה"ג'ואיש כרוניקל" בנכונות גישתם המנוגדת, ואילו ג'ון גולר הסיק מתוכן שלוש מסקנות חשובות: א. מצב היהודים בארץ-ישראל הוא בכל רע; ב. הם מוכנים להיאחו בכל דבר, שיבטיח ישועה; ג. הם מתחסמים באהדה למתישבים הגרמנים בני כת ההיכל מווירטמברג.⁵⁸

באביב 1875 מיסד ג'ון גולר אגודה בשם "The Palestine Society", אשר מגמותיה זהות עם מגמות התכנית שהוגשה לוועד שלוחי הקהילות בשנה הקודמת. את מטרות האגודה החדשה הוא מציג בפני היהודים במודעה ב"ג'ואיש כרוניקל",⁵⁹

הפוסחת על כמה סעיפים חשובים בתכניות האגודה, שהודגשו בפני הקהל הלא-יהודי. רמז קל לכוונותיה האמיתיות של האגודה יש למצוא במודעה זו בהזכרתן, כאילו בדרך אגב, של מושבות הגרמנים בני כת ההיכל מווירטמברג.

האגודה החדשה ונשיאה (גולר) ניגשו לפעולה בלא שהיות יתירות. ב-H.C.W. מחודש ספטמבר—אוקטובר 1875 מופיעה ידיעה האומרת, שב-20 בחודש ספטמבר יצא גולר, בשליחות האגודה, לקושטא כדי לעמוד מקרוב על האפשרויות לפעולה בארץ-ישראל בשטח החקלאות, ובהקמת רשת מסילות-ברזל ובתי-חרושת ומלאכה. הודעה זו מסתיימת בהכרזה, שאין אדם הולם יותר לשליחות זו מקולונל גולר, האוהב את היהודים בכל לבו ונאהב על ידם.

כדי להוכיח שהיהודים אמנם רוחשים אמון וחיבה לגולר מפרסמים כאן עורכי ה-H.C.W. (בפעם השנייה) את המכתב מיהודי צפת. אמונם של היהודים היה חשוב מאד בעיני העורכים (המיסיונרים), מטעמים מובנים.

בהמשך הידיעה המפתיעה על נסיעת גולר לקושטא נאמר, שנסע בלוויית הפרופ' טאנר (Tanner), פרופסור לחקלאות ב-King's College, שיסייע לו לבחון את התנאים להקמת מושבות חקלאיות בארץ-ישראל. שם, בקושטא, נאמר להלן, יצטרפו אל השניים עוד כמה אישים חשובים ובעלי השפעה, המתעניינים בארץ-ישראל ובעם ישראל.

בחוברת הבאה של ה-H.C.W. (נובמבר 1875) אנו מוצאים ידיעה קצרה, בת שורות מעטות, האומרת שהקולונל גולר ופרופ' טאנר חזרו לאנגליה משליחותם בקושטא ב-25 בחודש אוקטובר מלאי תקוות להצלחת מפעלם. קולונל גולר שיגר לעורך פתק קצר בזה הלשון: "מיהרגו לחזור משום שהענין שלשמו נסענו הוכתר בהצלחה רבה. עד עתה נראה, כאילו כל המסיבות הן לטובתנו".

בסוף ההודעה מבטיחים העורכים להביא פרטים מלאים על שליחות גולר בקושטא בגליונם הבא.

5

בגליון הבא של ה-H.C.W. (דצמבר 1875) אין אנו מוצאים דבר על המסע לקושטא ואילו בשנה הבאה, שנת 1876, חדל העתון לצאת (הוא חידש את הופעתו בראשית שנת 1877). על-כן אין אנו יודעים מאומה על השליחות הזאת, מלבד הידיעות הקצרות שהזכרנו לעיל, וחבל. דין-וחשבון כזה היה עשוי ללמדנו הרבה דברים חשובים. יש לשער, שגולר ניהל בקושטא משא-ומתן מוצלח עם פקיידים תורכיים גבוהים בשאלת חכירת אדמות להתישבות, ואולי גם בענין הקמת מסילת-ברזל. בצמרת השלטון בתורכיה התנגשו אז שתי עמדות מנוגדות בקשר לישוב ארץ-ישראל. החוגים הליברליים התיחסו באהדה לרעיון של התישבות יהודים בארץ-ישראל (והיו מוכנים להסכים גם לחסות קונסולאריית אנגלית ליהודים), שתשמש מקור-הכנסה חשוב לאוצר התורכי המדולדל, ואילו החוגים הריאקציוניים והקנאיים ביקשו למנוע את הגשתו והיו מוכנים להקריב לשם כך אפילו את תועלת החמרית של הממלכה. יש לשער שבספטמבר 1875, לאחר שהאוצר פשט את הרגל, מצא גולר אווירה אוהדת לתכניותיו בקושטא.

נעיר בשוליים, שמסעו של גולר לקושטא בא לאחר מסעותיהם לארץ-ישראל של ראשי שתי המפלגות היהודיות-האנגליות היריבות, שדיברנו עליהן לעיל: באביב שנת 1875 יצאו לארץ ש. מונטאגיו והד"ר אשר, כדי לבדוק את המצב במקום ולהציע הצעות בדבר דרכי-הפעולה של קרן מזכרת משה מונטיפיורי. הקרן קיבלה, איפוא, את רעיונו של מונטיפיורי בדבר שיגור משלחת-מחקר למקום המעשה, אלא שהגשימה אותו לא בקשר לתכנית גולר כי-אם בקשר לתכנית, שירשה את מקומה. הדין-וחשבון שמסרו מונטאגיו ואשר לשולחיהם (אגב, ה"חבצלת" הירושלמי היה הראשון לפרסמו בדפוס),⁶⁰ שהכיל ביקורת חריפה על ה"חלוקה" ועל שיטות התמיכה המקובלות וכן גם על הישוב בכלל, גרם למונטיפיורי רוגז ועגמת-גפש אין קץ, והוא החליט להוציא לפועל את מחשבתו ולצאת, בקיץ 1875, למסע נוסף לארץ-ישראל, מסעו השביעי והאחרון, והוא אז בן 90 שנה.

מסע אחרון זה לא בא כדי ליזום מפעלים חדשים לטובת הישוב, אלא כדי לטהר את יהודי ארץ-ישראל מן הדיבה שהוצאה עליהם שבטלנים הם ופושטיידי, קנאים ובעלי אמונות טפלות, שאינם ראויים לתמיכה, להוכיח שוב את רצונם העז בעבודה ובמלאכה ואת הצורך לסייע להם ביצירת תנאים לכך, וכדי להסיר את חותם הכשלון מעל מפעליו שלו עצמו לטובת הישוב היהודי בארץ-ישראל.

בשובו ממסעו מיהר מונטיפיורי לפרסם דין-וחשבון מפורט,⁶¹ שבא לסתור את דברי הדו"ח של מונטאגיו ואשר. תוצאת שני המסעות ושני הדו"חים הללו היתה, שקרן המזכרת אימצה תכנית של פשרה, שהוציאה את הרוח ממפרשיה עוד קודם שהחלה בפעולה. השאיפות הגדולות הראשונות נשכחו ובתכנית נותר רק סעיף אחד, שלא היה שנוי במחלוקת: בנין בתי-מגורים. על-ידי כך נמנעה, אמנם, ה"מהפכה" שמונטיפיורי וגדליה, וגם מנהיגי הישוב, חששו מפניה, אולם גם בטלו הסיכויים לעשות מעשה של ממש לביסוס הישוב והרחבתו.

יא

עתה נחזור אל ג'ון גולר ואל האגודה שהקים בשנת 1875, לאחר שנכזבה תוחלתו מוועד שלוחי הקהילות וממונטיפיורי, "The Palestine Society".

לאחר שובו מקושטא המשיך לפעול במרוץ רב למען התישבות חקלאית בארץ-ישראל. בגליון ה"ג'יאיש כרוניקל", שפרסם את מודעת ה-"Palestine Society",⁶² מופיעה במדור הכרוניקה גם ידיעה קצרה, המספרת שמשלחת מטעם ה-"Palestine Society" נפגשה עם השגריר התורכי בלונדון, כדי להעמידו "על הרצון העז שנתפשט בקרב חוגים שונים בארץ זו [אנגליה] לעודד התישבות חקלאית בארץ-ישראל ובסוריה על-ידי אנשים מהימנים (ובראש וראשונה יהודים)". אגב, ההדגשה על התישבות היהודים מופיעה רק בנוסח שנמסר לפרסום ב"ג'יאיש כרוניקל"; במקומות אחרים כתוב: "נוצרים או יהודים".

השגריר התורכי בלונדון קיבל את המשלחת בסבר פנים יפות וסיפר לה על התנאים הנוחים, שהממשלה התורכית מציעה לזרים (בעלי אמצעים!), המוכנים לבוא ולהתישב בתחומי ממלכתה.

אדם, החותם בכינוי Viator (בוודאי מעורכי העתון, כי תשובתו לגולר מתפרסמת

באותו הגליון שבו הופיעה מודעת האגודה) מאשים את ה־Palestine Society בכיתיתות, על שום שהיא תומכת במתישבים מאגודת בני ההיכל מווירטמברג. גולר השיב על כך בגליון הבא של העתון, במכתב ארוך שבו עשה שימוש בטכסיס דימגוגי מובהק. מאחר שישב ארץ־ישראל הוא חיוני לאנגליה, טען גולר, מחשיד Viator את עצמו כפאטריוט גרוע אם הוא מתנגד למישיבי הארץ, יהיו מי שיהיו. מלבד זאת, מוסיף גולר, שיבחו אנשי ארץ־ישראל עצמם, בתשובותיהם לפניית מונטיפיורי, את מושבת הווירטמברגים על הכרמל והוסיפו, שהמתישבים הגרמנים הבטיחו להם את עזרתם. מכאן, שיהודי ארץ־ישראל אינם רואים בבני־ההיכל כיתה דתית קנאית, שיש לחשוש מפניה או להסתייג ממנה.

הוויכוח בין Viator וגולר נמשך גם בגליון הבא, ובגליון שלאחריו (מיום 14 בינואר 1876) מבשר גולר לקוראים שאגודתו שינתה את שמה ונקראת עתה "The Syrian and Palestine Colonization Society".⁶³ שינוי השם מעיד על שינוי המגמה. ואמנם, גולר מסביר שתכניות ה־Palestine Society היו רחבות יותר מדי והיה הכרח לצמצמן. ואכן, באותו זמן החל גולר עוסק בארגון קבוצה בת 1000 אנשים, שתעלה לארץ־ישראל ליסד שם, לעת־עתה, את המושבה הראשונה. גולר מוסיף בתשובתו, שארץ־ישראל וסוריה מתאימות יותר מכל מושבה בריטית אחרת להתישבות חקלאית.

באשר לאשמת הכיתיתות שהוטחה כנגד האגודה, משיב גולר, שמוטב להתחיל מהגירת אנגלים־נוצרים, שתמשוך אחריה גם הגירת יהודים. מה היו מגמות אגודתו של גולר, כפי שהן מתגלות מתוך פרסומיה האחרים, שרמזו עליהם לעיל?

בעתון H.C.W. מחודש יוני 1877 מוסברות מגמות האגודה באריכות ובפירוט.⁶⁴ העתון מקדים ואומר שבשנת 1875 נראה היה כאילו נוצרו תנאים מתאימים להתחיל במפעל. נסיעת גולר לקושטא בסתיו 1875 באה, אפוא, לאור הערכה מדינית של המצב ולאור שיקולים טכסיסיים (שמצאו חיווק, כפי שראינו, גם בחישובי הקץ, המבוססים על מידות המשכן ועל פסוקים מן התנ"ך והברית החדשה...). גולר היה משוכנע, שהגיע הרגע המתאים לסלול דרך לגאולה, כלומר לקבל מממשלת תורכיה את הזכויות המבוקש ליסוד מושבות חקלאיות או אפילו לניהול הבל־ארץ שלם בארץ־ישראל.

להלן מביא ה־H.C.W. את הקול־קורא של האגודה, הפותח בהצהרת מגמתה. שם מדובר בפירוש על ישוב הארץ על־ידי אנשים מהימנים, "נוצרים או יהודים". מגמה זו מוסברת בקול־קורא בנימוקים הנושאים אופי דתי־פרוטסטאנטי־אזאנגליסטי מובהק, ובאחד מסעיפיו מדובר במלים מפורשות על כוונותיה המיסיונריות של האגודה. באותו סעיף נזכר גם הבישוף הפרוטסטאנטי הראשון בארץ־ישראל (היהודי המומר אלכסנדר), שהוכתר בירושלים, בהשתדלות ובחסות אנגליה ופרוסיה, בשנת 1840.⁶⁵ מאז הכרתו הלכה וגברה פעילות המיסיון הפרוטסטאנטי בארץ. לא ניכנס כאן לפרטי העניין הזה ונסתפק בהערה, שלפעילות מיסיונרית זו — שהביאה לנו, כמובן, נזק לא מועט — אנו חייבים תודה על כמה וכמה מפעלים חשובים מיסודם של יהודים, כי הקמת בתי־חולים מטעם המיסיון דחפה להקמת בתי־חולים

יהודיים, פתיחת בתי-ספר מיסיונריים זירוה את פיתוחו של החינוך החילוני בארץ-ישראל, ועוד.

בסעיפים האחרונים של פירוט המגמות נאמר, שמפעל ההתישבות בארץ-ישראל נועד להקים בית ליהודים מומרים וגם לסתם יהודים, הממתינים לביאתו של משיח, וכן גם לעשרת השבטים.

לבסוף, לאחר כמה וכמה סעיפים נוספים ברוח זו, באות ההגמקות המדיניות, אשר אנשי הדת ידעו, בדרך כלל, לנצלן כראוי, ממש כפי שהמדינאים היטיבו תמיד לנצל את המניעים הדתיים.

אולם תכניותיה של אגודה זו — גסיונו של גולר להעלות לארץ את אנשי המושבה הראשונה, בת 1000 איש, ולהקים תחנות-קבלה ויעוץ למהגרים-המתישבים בנמלי סוריה וארץ-ישראל⁶⁶ — נגנזו משרצה מלחמת הבלקנים ומלחמת רוסיה-תורכיה (1876—1878), ואילו חוזה ברלין משנת 1878, שהשאיר שוב את ארץ-ישראל ואת סוריה בידי התורכים, גרם אכזבה עמוקה לכל אלה שקיוו, שהן תעבורנה לחסות בריטית.

אגודתו של גולר הוסיפה, אמנם, להתקיים עוד זמן מועט, ועסקה בתעמולה ובקיבוץ כספים,⁶⁷ אולם לידי פעולה של ממש לא הגיעה. ג'ון גולר עצמו מת בקיץ 1882, אותה שנה, אשר על-פי חישובו היתה עתידה לסמן את ראשית הזעזועים, שיביאו לשיבת ציון ולגאולת העולם. שמשו של גולר שקעה בעת שבעולם היהודי כבר עלתה שמשו של איש דת ומדינה אנגלי אחר, לורנס אוליפנט. ההתעניינות בגורל היהודים ובעתיד ארץ-ישראל, אשר מניעה היו דתיים, מדיניים, צבאיים ומסחריים והביאה, בסופו של דבר, להצהרת בלפור, לא ירדה מעל סדר-היום באנגליה במשך כל המאה הי"ט.

יב

הבה נבדוק עתה מה היו התוצאות הממשיות של תכנית גולר משנת 1874 ושל התסיסה הגדולה שגרמה לה.

ראינו כיצד עוררה התכנית הזאת את יהדות אנגליה לפעולה למען ארץ-ישראל וכיצד השפיעה על כיוונה ועל תכניותיה של קרן המזכרת למשה מונטיפיורי. בדבר השפעתה של תכנית גולר על מגמות הקרן, אשר עשתה במשך השנים לא מעט פירות של ממש בארץ-ישראל, כתב פרומקין בשנת תרל"ט:

"בשנת התרל"ד עורר השר הנכבד גאבלער את רבים מנדיבי עמנו בכריטיאליטים לב להרעיון הזה, ואם כי בחודש טבת תרל"ה חרץ ועד חברת שליחי הקהלות אשר הופקד להינעץ בדבר הצעת גאבלער את משפטו: 'כי לא תוכל החברה לגשת אל המלאכה להוציא את רעיון השר לפעולות אדם כי נשגב הוא ממנה', בכל זאת שב ויתחולל עוד הפעם בקרב לבבם בגמרם אומר להקים מצבת עולם להשר מונטיפיורי"⁶⁸.

תכניותיו של גולר גרמו בשנים ההן תסיסה גם בקרב יהדות מזרח אירופה,⁶⁹ אולם עיקר השפעתו ניכר, כמדומה, בארץ-ישראל גופא. כאן, בארץ, הולידו התכניות הללו — אשר פרומקין עשה להן פרסום גדול ונלהב בעתונו — התעוררות רבתי

ודחפו את בני הארץ למעשים, אשר גולת-הכותרת שלהם היתה יסוד מפעלים של ממש, החרותים על ספר תולדותינו באותיות של זהב.

הזכרנו למעלה את מכתבם של יהודי צפת אל גולר (מחודש פברואר 1875), אשר נוסח, קרוב לוודאי, בידי אלעזר רוקח, ראש חברת "ישוב אה"ק עליידי עבודת אדמה", שנוסדה בצפת בסוף שנת תרל"ד. חברה זו שאבה עידוד רב מתכניותיו של גולר, אשר נודעו לחבריה ממאמרי ה"חבצלת" וכן גם מפניית מונטיפיורי אל ראשי הקהילות בארץ-ישראל. בספטמבר 1875 אנו שומעים על 200 ראשי משפחה מצפת שהביעו את נכונותם לצאת להתישבות, אלא שהקנאים התנכלו להם.⁷⁰ כתוצאה מכך יצא או אלעזר רוקח הצעיר בשליחות לרוסיה, לגייס תמיכה לאגודה. גם בטבריה, שם ישב אז השד"ר ר' חיים צבי שניאורסון, מן המעוררים החשובים לציון בימים ההם, נוסדה אגודה בת 10 חברים, שהביעו נכונות לצאת להתישבות, וגם הם, וביחוד שניאורסון, סבלו מאד מתעלולי הקנאים.⁷¹ אנשים אלה, נאמר באותה כתבה, שביקשו לעסוק בחקלאות, הושפעו מדוגמת הטמפלרים אשר יסדו מושבה חקלאית משגשגת בקרבת חיפה.

ראינו שמכתבם של יהודי צפת אל גולר וכן גם תשובותיהם של יהודי צפת, טבריה וחיפה למונטיפיורי, שהכילו דברי הערכה חמים לטמפלרים ותקווה להיבנות מעזרתם, הם שהשפיעו על גולר להקים, במחצית שנת 1875, את אגודתו, לאחר שנואש ממונטיפיורי ומוועד שלוחי הקהילות. היתה כאן, איפוא, השפעת גומלין: עמדתם של אנשי ארץ-ישראל עודדה את גולר בפעולתו, ואילו תכניותיו שלו המריצו אותם להתמיד בניסיונותיהם לצאת להתישבות.

ההתעוררות פקדה או לא רק את הגליל. גם בירושלים נוסדה, במחצית שנת תרל"ו (1876), אגודה לעבודת האדמה שממנה יצאו, כעבור שנתיים, מיסדי פתח-תקוה. כדאי לציין כאן, שהרעיון לעיסקת-החליפין עם השולטן ולקבלת אדמות בארץ-ישראל תמורת אגרות-חוב של תורכיה, יצא מחוגי אגודה ירושלמית זו, כי הוא הועלה בראשונה במכתב משטאמפר ל"ג'ואיש כרוניקל", וחיים גדליה גטל אותו משם.⁷²

גולר גילה, כפי הנראה, חליפת-מכתבים ערה עם האגודות השונות להתישבות שנוסדו או בארץ, כתוצאה מן התסיסה שגרמו לה תכניותיו. ראינו שיהודי צפת שיגרו אליו מכתב באמצעות מונטיפיורי ואחר-כך פנו אליו גם במישרין. גם תשובתו של גולר ליהודי חיפה מעידה שקיים קשרי-מכתבים עם החוגים הללו. גולר קיבל מיהודי חיפה מכתב דומה מאד, כנראה, למכתב שקיבל קודם לכן מיהודי צפת, ושיגר העתקים ממנו למונטיפיורי, לוועד שלוחי הקהילות ולעתונות. ה"ג'ואיש כרוניקל" לא פרסם את המכתב הזה,⁷³ אך פרסם במלואה את תשובת גולר עליו. כתב "המגיד" בלונדון דיווח לקוראי העתון העברי הוותיק על חליפת מכתבים זו והקדים מלים אחדות על גולר, המעידות על האמון הרב שרחשו לו היהודים גם בתאריך מאוחר זה:

"שר הצבא Gawler" — נאמר שם — "נודע לאחד מאוהבי ישראל וחפץ בטובם ואשרם, וביחוד משתדל תמיד לטובת אהב"י יושבי-ארץ הקדושה וחפץ שיאחזו בני ישראל בארץ נהלת אבותם לאכול מפריה ולשבוע מטובה".⁷⁴

להלן מביא בעל הכתבה את תשובת גולר ליהודי חיפה, כפי שנתפרסמה ב"גיאיש כרוניקל", בתרגומו העברי.⁷⁵ צורת הפניה של גולר אל יהודי חיפה (אגב, בחיפה שרר באותו זמן רעב כבד ורבים מיהודיה נדדו לצפת או לטבריה) היא לבבית מאד: "ידידי היקרים". על הקשרים ההדוקים בינו ובין מקבלי האיגרת מעידה גם ההתנצלות על שלא כתב אליהם מזה זמן-מה. משמע, שגולר עמד בקשרי-מכתבים קבועים עם יהודי חיפה. בהמשך המכתב הוא מבטיח את מקבליו שלא גשכחו מלב, כי מונטיפיורי וועד שלוחי הקהילות מטפלים בענינם.

בשעה שנכתב המכתב, כלומר בקיץ 1876, כבר היתה אגודתו של גולר קיימת מזה שנה ויותר ועסקה, כפי שראינו, בנסיונות לישב בארץ-ישראל 1000 מהגרים-מתישבים נוצרים. במכתביו ליהודי ארץ-ישראל הסווה גולר את המגמות האמיתיות של אגודתו ומכתבו זה מעורר את הרושם, כאילו עודנו פועל בתיאום עם מונטיפיורי ועם ועד שלוחי הקהילות. אמנם, הוא מזכיר את הקשיים שנוצרו (היינו, דחיית תכניתו על-ידי ועד שלוחי הקהילות) ואת "המספר העצום של אנגלים" המתעניינים בעידוד התישבות חקלאית בארץ-ישראל, ומביע את תקוותו שהאנגלים הללו יעמלו שכם אחד עם הגופים היהודיים למען מפעל לאומי בארץ-ישראל. הכוונה היא, כמובן, למפעל לאומי אנגלי, שישותפו בו נוצרים וגם יהודים מאורחי אנגליה.⁷⁶ מכאן הסיפא החמקני של המכתב. יהודי חיפה בישרו לגולר במכתבם שהם שיגרו ללונדון שליח, שהוטל עליו "לעורר את אצילי הארץ ונסיכיה כדי שימהרו לעזור בידינו לעבד את אדמת הארץ".⁷⁷ גולר אינו מבטיח בתשובתו דבר; הוא רק מבטיח, שיעשה כל שבידו לסייע לשליחם, אם כי עונת הקיץ אינה מתאימה לביקור בלונדון, המתרוקנת בה מתושביה.

יג

אם כי יהודי מזרח אירופה ויהודי ארץ-ישראל הוסיפו להשלוח את עצמם ביחס לכוונותיו של גולר ולתכניותיו, חזרו בהם עורכי ה"גיאיש כרוניקל" מתמיכתם בו, מפני שכוונות אלה נסתברו להם, בינתיים, מתוך מכתביו ב"גיאיש כרוניקל" עצמו ומתוך פרסומים בעתונות המיסיונרים. בתגובתם על חליפת המכתבים בין יהודי חיפה וגולר הם מתרים באנשי חיפה ואומרים, שלבבות "אצילי הארץ ונסיכיה" נוטים להתרכז רק כאשר נראה סיכוי להמרת-הדת מצד היהודים... ואילו לגולר ולחבריו הם מסבירים, שפעילותם לא רק שלא תעודד את היהודים לעלות לארץ-ישראל, אלא להיפך, תמנע את עלייתם, כי תעודד בלבם חששות מפני המיסיון. והעתון מוסיף: אם גולר וחבריו הפצים באמת ובתמים לסייע ליהודים להקים מושבות חקלאיות בארץ-ישראל מוטב שיתנו את ידם לגופים יהודיים העוסקים בכך, ובראש וראשונה לקרן המזכרת.⁷⁸

אין פלא, שמכאן ואילך מסרבים בעלי ה"גיאיש כרוניקל" לתת פרסום לאגודתו של גולר ולמפעליה. כאשר גולר מתעקש להביא את הדברים לידיעת הציבור היהודי הוא נאלץ לתת ב"גיאיש כרוניקל" מודעה בשכר!⁷⁹ אף-על-פי שיהודי אנגליה נתפכחו במשך הזמן מאשליותיהם בדבר מגמותיה

האמיתיות של אגודת גולר, הוסיפו עדיין יהודי ארץ-ישראל להאמין בה ושאו עידוד רב מפעילותה. חברי האגודות לעבודת האדמה שקמו בצפת ובירושלים היו נפגשים בסתר (מפחד הממונים והקנאים) ורוקמים תכניות מתכניות שונות להתישבות, שנתגשמו לבסוף בשנת תרל"ח, כאשר יהודי צפת יסדו את גיא-אוגי ויהודי ירושלים — את פתח-תקוה.

י. ד. פרומקין, שעורר ודחף להתישבות ועמד במרכז הפעילות הבונה בארץ-ישראל בשנות השבעים מעיד, שתכניותיו של ג'ון גולר משנת 1874 הן שהביאו להולדתה של התנועה להתישבות בארץ-ישראל:

"מאז הרים הקאלאבעל גאולער כשופר קולו, להראות באותות ומופתים מוכיחים כי אך עבודת האדמה בידי עניים תעצור כח לשנות מצב אה"ק הנורא לטוב — מאז היטו אחדים מדורשי שלום אה"ק את אונם לקריאה הזאת, נפתח הרעיון ויסול מסילה לו גם בליבות העניים והאביונים מחונני עפר ארצנו הקדושה".⁸⁰

אנו עדים, אם כן, לתופעה החוזרת ונשנית בהיסטוריה שלנו: התעוררות ופעולה מבחוח דוחפות לפעולה מבפנים, וזו מביאה, לבסוף, להתגשמותם של תהליכים ושל רעיונות מחוייבי-המצויאות — אשר הנוצרים הקדימו להכיר בהם אף ניסו לעשות, לפי דרכם, למען הגשמתם — בידינו, במאמצינו ובקרבותינו שלנו.

הערות

1. Colonel John Cox Gawler.
2. המכתב נתפרסם בעתון "ג'ואיש כרוניקל" מיום 3 ביולי 1874. עיין להלן, נספח מס' 1.
3. ר' "Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore", Edited by Dr. L. Loewe, לונדון, 1890, כרך ב', עמ' 264. (להלן נכנה את הספר הזה בהערותינו בשם "יומנים". הספר תורגם לעברית בנוסח מקוצר בידי י. ח. טביוב ויצא בשם "ספרי הזכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעייתו יהודית", וארשה תרנ"ח).
4. על תנועה זו ר' בספרו של נחום טוקולוב: "History of Zionism 1600—1918", לונדון, 1919; בספרו של פרנץ קובלר (Kobler): "The Vision was There", לונדון, 1956; בספרה של ברברה טוכמן (Tuchman): "Bible and Sword", ניו-יורק, 1956, ובספרו של רפאל מאהלר, "דברי ימי ישראל בדורות אחרונים", ת"א, 1956, כרך ד', פרק י"ד, סעיף ד'.
5. על יסוד החברה ראה בזכרונותיה של הגב' פינ "Reminiscences of Mrs. Finn", לונדון, 1929, עמ' 252.
6. ר' הדו"ח משיבת ועד שלוחי הקהילות (Board of Deputies of British Jews), שנתפרסם ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 17 באפריל 1874. ר' גם "יומנים", כרך ב', עמ' 260.
7. מונטיפיורי היה ידיד נפש לראשי הישוב בארץ, בייחוד לרב שמואל סלאנט, מראשי הרבנים האשכנזיים בירושלים, עמו נפגש בראשונה בקושטא, בשנת 1840, כאשר הרב

- סלאנט היה בדרכו לארץ ומונטיפיורי היה בדרכו לדמשק, בענין עלילת-הדם.
8. ר', למשל, מכתבו של הנרי למלי (Henry Lumley), המכיל ביקורת חריפה ביותר על שיטת התמיכה בישוב של מונטיפיורי, ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 19 ביוני 1874.
9. מאז שנת 1841. ר' על ההתפתרות בדו"ח של ישיבת ועד שלוחי הקהילות ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 22 במאי 1874. הסיבה הרשמית להתפתרות היתה מצב בריאותו של מונטיפיורי. ואמנם, חולשתו לא איפשרה לו מזה זמן מה לבוא ללונדון כדי להשתתף בישיבות הוועד, אולם עצם העובדה ששמו הוסיף להיקרא על הוועד הזה היתה לה חשיבות עצומה.
10. על תכניותיו של מונטיפיורי לישוב ארץ-ישראל בשנת 1839 ר' "יומנים", א', עמ' 167, 196. על פגישותיו עם מוחמד-עלי ר' שם, עמ' 198—203. על הרקע לעלילת-הדם בדמשק ר' ב. דינבורג: "האופי המדיני של עלילת דמשק", "השלח", תרפ"ד.
11. "Observation and Practical Suggestion in Furtherance of Jewish Colonies in Palestine, the Most Sober and Sensible Remedy for the Miseries of Asiatic Turkey"
12. כך מעיד על עצמו ג'ורג' גולר במאמר שפרסם בעתון "Voice of Jacob" משנת 1846 (גל' 22, עמ' 75). על מחברתו של גולר ר' מאמרו של ג. קרסל "תכנית לישוב ארץ-ישראל מלפני מאה שנה" במאסף "אחדות העבודה", ד' ("מידות קליטה"), ת"א, הש"י, עמ' 377—381. קרסל מציין במאמרו את הערך על ג'ורג' גולר ב-Dictionary of National Biography. בשורה הראשונה של הערך הזה (ר' כרך ז', עמ' 962) מצויינים תאריכי חייו של ג'ורג' גולר: 1796—1869! אף-על-פי-כן הולך קרסל בעקבות קודמיו (ש. ל. ציטרון, ש. יבנאלי, נ. מ. גלבר) ומוזהה את ג'ון גולר, בנו של ג'ורג' גולר, ואת תכניתו משנת 1874, עם אביו ג'ורג', שנפטר חמש שנים קודם, ועם תכניותיו משנת 1845! טעותו של קרסל תמוהה במיוחד משום שה"הבצלת" משנת תרל"ד היה מונח לפניו, בו הביא פרומקין, עורך העתון, בתרגום שלו מכתב זה של ג'ון גולר בשלמותו. בתעתיק של פרומקין מופיעה חתימתו של ג'ון קוקס גולר כך: "י. צ. גאבלער". במכתב זה מדבר ג'ון גולר בפירוש על אביו ג'ורג' ועל מחברתו משנת 1845. הראשונים שזיהו נכונה את גולר הבן הם נורמן בנטוויץ וג'ון מ. שפטסלי במאמרם "Forerunners of Zionism in the Victorian Era" בספר היובל לססיל רות "Remember the Days", לונדון 1966. על ג'ורג' גולר ר' גם Albert Hyamson: "British Projects for the Restoration of the Jews", 1917, עמ' 15.
13. גם היימסון מזהה כאן (וגם בספריו האחרים) את ג'ורג' גולר ותכניותיו משנת 1845 עם בנו ג'ון ועם התכניות משנות 1874—1876.
14. ד"ר אברהם בניש, יליד בוהמיה, נתיישב בלונדון בשנת 1841 וערך שם את ה"ג'ואיש כרוניקל" במשך שנים רבות. הוא היה ידוע בנשיותו הלאומיות וה"ציוניות", והיה, כפי הנראה, מקורב מאוד לג'ורג' גולר. בניש מת בשנת 1878.
15. ר' הערת המערכת על קודמיו של לורנס אוליפנט באנגליה ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 12 במאי 1882, עמ' 5.
16. על המסע הזה ר' "יומנים", כרך ב', עמ' 12, 15, 17. ביקורם של מונטיפיורי וג'ורג' גולר

- בארץ-ישראל נזכר גם בדו"ח של הקונסול ג'ימס פין המובא בספר "The British Consulate in Jerusalem, מאת א. היימסון (Hyamson), לונדון 1941, כרך א', עמ' 134, וגם בזכרונותיה של גב' פין — "Reminiscences of Mrs. Finn, לונדון, 1929, עמ' 84.
16. ר' "יומנים", כרך ב', עמ' 14.
17. על מגמות ה-Palestine Exploration Fund או למדים גם ממאמריו של קונדר (C. R. Conder), שעסק אז מטעם החברה במיפוי של ארץ-ישראל. מאמרים אלה דנים באפשרויות ובתכנויות להתישבות היהודים בארץ-ישראל. ור' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 25 באוקטובר 1878, מיום 1 ו-8 בנובמבר 1878 ומיום 24 בינואר 1879. ר' גם מאמרו של חבר אחר של ה"פלסטיין אקספלורישן פנד", המדבר בפירוש על אמונת האגודה בשיבת עם ישראל לארצו, ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 26 באוקטובר 1877.
18. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 17 ביולי 1874.
19. נדפסו לשם הפצה פרטית בשנת 1844.
20. גם תכניתו של הקולונל צ'רצ'יל משנת 1842 היתה מושתתת על בסיס יהודי-לאומי, אולם לא היתה מעשית ובת-ביצוע כמו זו של גולר. על צ'רצ'יל ראה במקורות שצוינו בהערה 4. אגב, ועד שלוחי הקהילות דחה, בשעתו, את תכניות צ'רצ'יל, שהופנו אליו על-ידי מונטיפיורי.
21. ר' הדו"ח על הדיון הזה ב"ג'ואיש-כרוניקל" מיום 17 ביולי 1874.
22. ר' להלן, נספח מס' 2.
23. ר' נספח מס' 3.
24. על מפעליו הפילאנטרופיים של מונטיפיורי בא"י, שהוקמו רובם בשנות החמישים ובראשית שנות הששים, ר' א. מ. לונץ: "משה וירושלים", ב"ירושלים", כרך ב' (תרמ"ז). ר' גם ר. שטראוס: "משה מונטיפיורי", ת"א תרצ"ט. ישנן עוד ביוגראפיות אחדות של מונטיפיורי, בעברית ובאנגלית, שם אפשר למצוא אינפורמציה דומה ולא גמנה אותן כאן. מן הראוי לציין, שאישיות כמשה מונטיפיורי לא זכתה עד היום לביוגראפיה מדעית, ואילו יומניו רבי-הערך יצאו רק במהדורתו של ד"ר א. לוח, כפי שנערכו על-ידי, ולא במקורם.
25. ר' הדו"ח על הישיבה הזו ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 26 ביוני 1874.
26. מצב בריאותו לא איפשר לו, כאמור, לנסוע ללונדון ולהשתתף בישיבות הוועד, אף-על-פי שהיה נשיאו.
27. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 26 ביוני 1874.
28. ר' שם, בגל' מיום 17 ביולי 1874.
29. ר' שם, דברי הנרי האריס.
30. ר' שם, בגל' מיום 3 ביולי 1874.
31. ר' שם, גל' מיום 14 באוגוסט 1874.
32. ר' "יומנים", כרך ב', עמ' 262.
33. ר' "חבצלת", תרל"ד, גל' 42—44. המכתב חתום, כפי שכבר ציינו, "י. צ. גאבלער".
34. שם, גל' 44.
35. שם, גל' 45.

36. "חבצלת", תרל"ד, גל' 41.
37. שם, תרל"ה, גל' 1.
38. ר' שם, גל' 2—10.
39. ר' שם, גל' 1.
40. מכתבו של מונטיפיורי נשלח אל אלעזר רוקח, ראש חבורת חולמי ההתנחלות בצפת.
41. ר' הקובץ (באנגלית) המכיל את מכתב מונטיפיורי ואת התשובות עליו שנתפרסם על-ידי ועד שלוחי הקהילות בלונדון, 1874, עמ' 71. התשובה למונטיפיורי וכן המכתב לגולר נוסחו, בלי כל ספק, בידי רוקח. שם הקובץ הזה הוא: "Translations of a letter Addressed by Sir Moses Montefiore, Bart., F.R.S. to the Jewish Congregations in the Holy Land and the Replies Received Thereto"
42. The London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews
43. במכתב מירושלים שנתפרסם באותו עתון עצמו, ביולי 1877, הכותב טוען שבעלי המכתב מצפת הפריזו הרבה ושמשפר המשפחות היהודיות שם אינו עולה על 1000.
44. לפי הפסוק בזכריה ד', "וא—ד": "מה שני הזיתים האלה על-ימין המנורה ועל-שמאלה. ואען שנית ואמר אליו, מה-שתי שבלי הזיתים אשר ביד שני צנתרות הזהב המריקים מעליהם הזהב. ויאמר אלי לאמר, הלא ידעת מה-אלה. ואמר לא אדני. ויאמר אלה שני בגני-היצהר העומדים על-אדון כל הארץ".
45. ר' בספרו של קובלר "The Vision was There", עמ' 85, בספרה של ברברה טוכמן "Bible and Sword", עמ' 53. ור' על התנועה הזו מכתבים, מאמרי-מערכת ומכתבים של ג'ון גולר בגליונות הבאים של ה"ג'ואיש כרוניקל": גל' ה' 21 בינואר 1876, גל' ה' 5 במאי 1876, גל' ה' 23 ביוני 1876, גל' ה' 30 ביוני 1876 (מכתב מגולר), גל' ה' 7 ביולי 1876, גל' ה' 2 במאי 1879, גל' ה' 9 במאי 1879, גל' ה' 13 ביוני 1879, גל' ה' 31 באוקטובר 1879, גל' ה' 21 בנובמבר 1879 ועוד. תנועת Anglo-Israel הצמיחה ספרות ענפה מאד, אולם אין הדבר שייך לענייננו ולא נציין אותה כאן.
46. גולר חוזר לענין זהות הגרמנים גם במכתבו ל"ג'ואיש כרוניקל" על תנועת Anglo-Israel, ור' שם, גל' מיום 30 ביוני 1876. מערכת העתון התווכחה עמו ועם תורות הכת, וניסתה להוכיח את הבלי האמונה הזאת. ור' ציון הגליונות לעיל, בהערה 45.
47. כביטוי של חיים גדליה במכתביו ל"ג'ואיש כרוניקל". ר' גל' מיום 21 באוגוסט 1874, וגל' מיום 28 באוגוסט 1874. חיים גדליה, קרובו של מונטיפיורי, נתלווה אליו במסעו הרביעי לארץ-ישראל, בשנת 1855, והיה תמים-דעים עמו בכל מה שנוגע לישוב היהודי בארץ-ישראל.
48. ההצעה לא יצאה מגדליה עצמו, כפי שמקובל לחשוב. וכן אומר אף הוא עצמו במכתב ל"ג'ואיש כרוניקל" (ר' גל' מיום 8 בדצמבר 1876). ההצעה יצאה מירושלים, ונתפרסמה בראשונה במכתב מארץ-ישראל, שהופיע ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 7 בינואר 1876. ור' גם להלן, הערה 72.
49. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 9 באוקטובר 1874.
50. ר' שם, גל' מיום 25 בדצמבר 1874.
51. ר' דו"ח משיבת ועד שלוחי הקהילות ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 1 בינואר 1875. על יסוד

- הקרן ר' גם "יומנים", כרך ב', עמ' 263—265. ד"ר לוח משתדל לטשטש בספר הזה את חילוקי־הדעות ביהדות אנגליה בקשר לשאלת ארץ־ישראל ואת הביקורת על מפעלי מונטיפיורי לטובת הישוב. על יסוד קרן המזכרת ר' גם ספרו של יוסף מיזל "אלה תולדות קרן מזכרת השר משה מונטיפיורי", ירושלים תרצ"ט, עמ' 28—30.
52. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 25 בדצמבר 1874.
53. ר' ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 22 בינואר 1875, מיום 12 בפברואר 1875, ועוד.
54. ר' לעיל, הערה 29.
55. ר' לעיל, עמ' 92.
56. ר' לעיל, הערה 41.
57. ר' גל' מיום 26 בפברואר 1875.
58. ר' עמדת יהודי ארץ־ישראל לגבי בני הכת היא בקובץ התשובות, עמ' 66, 67, 79.
59. המודעה במלואה ר' להלן, נספח מס' 4.
60. ר' "חבצלת", תרל"ה, גל' 37—48.
61. ר' "יומנים" ב', עמ' 271—281. הדו"ח יצא גם במחברת מיוחדת, שתורגמה לעברית בידי אמשיץ ("ספור משה וירושלים", ורשה, תרל"ו). ר' גם בספרו של יוסף מיזל, עמ' 31—44.
62. גל' מיום 24 בדצמבר 1875 (להלן, נספח מס' 4).
63. אגודה זו נזכרת במחברתו של Rev. James Neil: "Palestine Re-
Peopled", לונדון, 1877, עמ' 35, והקטע מן המחברת הזאת, בו מדובר על האגודה, מובא בספרו של סוקולוב "History of Zionism", כרך ב', עמ' 277.
64. ר' להלן, נספח מס' 5.
65. על כך ר': Rev. W. T. Gidney, "The History of the London Society for Promoting Christianity Amongst the Jews", לונדון, 1908, פרקים XXII ו־XXV. ר' גם בספרה של ברברה טוכמן, "Bible and Sword", פרק X.
66. ר' על כך H.C.W., חוברת אפריל 1877.
67. ר' שם, חוברת אוקטובר 1877.
68. ר' "חבצלת", תרל"ט, גל' 1, במאמר "ע"ד עבודת האדמה".
69. בעתונות התקופה אנו קוראים, שלאחר ביקורו של מונטיפיורי בארץ־ישראל בקיץ תרל"ה, נזדרזו כ־500 משפחות יהודיות עניות, שהגיעו אליהן שמועות על תכניות רבות־מעוף לישוב היהודים בארץ־ישראל, לעלות לארץ בתקווה להיות בין הראשונים לזכות באחוזה־נחלה מידי של הנדבן הישיש... ור' על כך ב"חבצלת", תרל"ו, גל' 1.
70. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 3 בספטמבר 1875. ור' על כך גם: גליה ירדני: "אלעזר רוקח", ב"ארשת", ד', תשכ"ו.
71. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 3 בספטמבר 1875. על סבלותיו של שניאורסון ר' גם שם, גל' מיום 31 בדצמבר 1875.
72. מכתבו של שטאמפר גתפרסם ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 7 בינואר 1876. עדות גדליה על

- מקור הרעיון ר' שם, גל' מיום 8 בדצמבר 1876. ור' על כך גם מאמר-המערכת בגל' מיום 28 באפריל 1876.
73. הוא רק הודיע עליו וסיכם את תוכנו בגל' מיום 28 ביולי 1876. עורכי העתון מצאו לנכון להוסיף בהערה, שכותבי המכתב הזה הם אותם האנשים, שבמכתב-תשובתם למונטיפיורי, כשנה קודם, שיבחו את אנשי בני-ההיכל, מייסדי מושבת הוירטמברגים על הכרמל.
74. ר' "המגיד", כ' (16 באוגוסט 1876), גל' 32, עמ' 276.
75. התשובה במקורה האנגלי, ר' להלן נספח מס' 6.
76. אגב, לורנס אוליפנט מתח, כמדומה, ביקורת חריפה על גולר. לדעת אוליפנט הנסיונות ליסוד מושבות חקלאיות בארץ נכשלו בגלל דיבורים הסרי-אהריות על חדירת אנגליה למזרח התיכון כפטריונית של ההתישבות הזאת, מה שעורר את חשדות הממשלה התורכית ואת התנגדותה. אוליפנט עצמו הציע, שהמתישבים יקבלו על עצמם את עול הנתניות התורכית. ר' מכתבו של אוליפנט ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 25 ביוני 1880.
77. תרגום שלי לעברית מן התרגום האנגלי מתוך המכתב, אשר קטע קטן ממנו הובא ב"ג'ואיש כרוניקל" מיום 28 ביולי 1876 (ר' לעיל, הערה 73).
78. ר' "ג'ואיש כרוניקל" מיום 4 באוגוסט 1876, וגם מיום 5 בינואר 1877.
79. ר' שם, גל' מיום 13 ביולי 1877, בו מתפרסם דו"ח קצר של אסיפת ה-Syrian and Palestine Colonization Society בתור מודעה בשכר.
80. ר' "חבצלת", תר"מ, גל' 8. ר' גם מכתבם של מתישבי גיא-אוני, שם תרל"ט, גל' 3. במכתב הזה הם מספרים, שנתעוררו למעשים בעקב השמועות מאנגליה, ומהרו לקנות אדמה ולהתישב עליה כדי להוכיח לתומכי ההתישבות באנגליה ולראשי קרן המזכרת, שהם ראויים לעזרתם. מניעים דומים הוליכו גם ליסודה של פתח-תקוה. אפילו הרבנים מתנגדי ההתישבות נתנו אז את הסכמתם המאוולצת ליסוד המושבה הזאת, כדי לא להסיר מעליהם כליל את לב מנהלי קרן המזכרת.

נספחים

I

COLONEL GAWLER'S SCHEME

Tower of London, June 10th, 1874.

My Dear Sir Moses, — Permit me once again to trespass upon your valuable time, and to offer a few remarks upon a subject which is now occupying your own mind, and the minds of many thousand, Jews and Gentiles.

The Holy Land has again called for aid; and the worst distress is, as usual, at Jerusalem, where 10,000 Jews are congregated, whose means of living are scanty; uncertain doles, and their earnings for the most part nil. To such, the rise in the price of food, as vouched for by the Consular Authorities is most terrible — almost deadly. "Wheat, flour, and barley," said Mr. Moore's telegram, April 21st., "are more than double the ordinary price, and ordinary provisions one-third more; and will probably so remain three months longer." Starving men must be fed; and I see by the **Jewish Chronicle**, 15th and 22nd May, that you have remitted £ 1,015, and the Board of Deputies £ 1,500, the balance of a fund raised some time back for the relief of the inhabitants of the Holy Land. But the present, as we all know, is not the first case of serious destitution in that country. "Time after time," said the Secretary to the Board of Deputies, "the Board has been in receipt of appeals from the Holy Land." Every one remembers the drought of 1870, and the price of water alone at Jerusalem, the heart rending appeals, and the ready response; and yet, at the present time—four years later—the Jewish residents in the Holy Land are in no whit better prepared to resist an evil of the kind than they were before! But this is scarcely their fault.

It is not in the power of people who, at the best of times live but from hand-to-mouth, to fortify themselves against a "rainy day;" and, unless the population were kept in check by a heavy death rate, the natural increase, without counting yearly immigration, must each time increase the demand on the charitably disposed. Moreover, the price of provisions (excluding famine years from the calculation) must inevitably rise with the annual increase of tourists and pilgrims, whose number via Jaffa are stated in the official returns to have been over 36,000 in 1872; while for 1873 it is estimated that they will be shown to have exceeded 40,000. Is it likely, or possible—I would ask — that the bounty will or can keep pace with the two-fold increase? There are now, in Jerusalem alone, 10,000 Jews, of whom the greater part have to be fed; by-and-bye there may be 20,000.

Centuries back, Jerusalem exhibited the same picture. In 1488-9, a learned Jew, named Obadja da Bertinoro, travelled in the Holy Land, and in a letter to his father he gives the following account of the Jews in Jerusalem: — "Jerusalem is for the most part desolate, and in ruins... Its inhabitants, I am told, number about 4,000 families. As for Jews, about 70 families of the poorest class have remained; there is scarcely a family that is not in want of the commonest necessities; one who has bread for a year is called rich... When I came to Jerusalem there was a dreadful famine in the land. A man of moderate appetite could have eaten bread to the value of a drachma, which, in our money, makes a bolognino of old silver, and he would not have been satisfied... Many Jews died of hunger; they had been seen a day or two before, asking for bread, and the next day they were found dead in their houses. Many lived on grass, going out like stags to pasture." ("Miscellany of Hebrew Literature." pp. 137-9) In *Lady Montefiore's Journal*, p. 275, I find — "Mrs. Y— (the wife of the Consul at Jerusalem in 1838) told me that she had seen people eating the grass and weeds from excess of hunger!" Is there any appreciable difference between the condition of the Jews of Jerusalem then and now, after a lapse of four centuries?

It is surely, I submit, worthy of consideration whether it would not be wise, of substantial benefit to the sufferers, and a judicious employment of funds, to forestall these periods of distress, by endeavouring in the intervals to raise the people above their reach? It is, of course, evident that, if there were more food in the country, prices would not be so high; and that, if the poor of Jerusalem, or indeed of the entire Holy Land, were in receipt of wages (small though they might be at first), they would not be absolutely starving. Far be it from me to suggest the withdrawal of bounty from the poor of Jerusalem; but I do advocate work and wages, as means of supplementing that bounty, and rendering it adequate to meet the increasing numbers and the rise in the price of provisions.

Upon the foregoing assumptions I base my proposed remedies, which are: 1 More attention to agriculture and the resources of the country. 2 Employment of labour (reproductive). There is perhaps, nothing very original in these remedies in the abstract. They are the early views entertained by yourself as far back as 1838, and recorded by Lady Montefiore, in her "Notes from a Journal." You proposed them at Safed, Tiberias, and Jerusalem; but protection from violence and from extortion could not be secured, and without this the attempt to cultivate the land would be abortive. I think it will be hereafter apparent that these obstacles have disappeared by lapse of time and change of circumstances.

In 1845 my father published a pamphlet, which, I think, first led to his acquaintance and friendship with you, advocating the establishment of Jewish Agricultural Settlements in Palestine. He had just returned from South Australia, where he had most successfully established perhaps the most perfect agricultural colony on record, and which stands to this day a monument to the wisdom of the principles on which it was founded. His talents and experience he then endeavoured to devote to the amelioration of the condition of Palestine, and in 1849 you generously afforded him the opportunity of visiting that country, in company with yourself and Lady Montefiore.

The remedies for the sad condition of affairs in the Holy Land, to which your mind and his unceasingly recurred, were agriculture and employment of labour. How to bring it about constituted the main difficulty. But my task is comparatively easy. I have not now to prove that the Holy Land is fertile, nor that land may be obtained on most favourable terms by grant from Government — witness M. Netter and various religious Institutions; or from tribes or communities by lease or purchase — witness sundry German settlers of late. It may be well, however, to give the law on the subject of land tenure. In 1845, at page 15 of his pamphlet, my father stated: — "While on the one hand it is contrary to the letter of the Ottoman law that foreigners should hold land in freehold; it is on the other conformable to long established practice that they should occupy such property on tenures nominally temporary, but amounting, in fact, to freehold possession." And this has been further improved of late years. By a convention dated July, 1868, Englishmen, as well as the subjects of other States who sign the convention, may now acquire real property in Turkey, and there now, I think, seems fair reason to assume that what fell through in by-gone years, need not do so now. The old plan requires modification to meet altered conditions, many of the old difficulties no longer exist, and altogether circumstances are more favourable.

The question of protection from the Arabs was formerly the great stumbling block; but the increased activity of the Turkish Government has entirely removed this obstacle, as is abundantly testified by the numbers of travellers for pleasure and pilgrimage who flock through the Holy Land, and whose numbers increase yearly. The energetic M. Netter, the German brotherhood, and the various Missionary establishments are not molested on their property, nor has any violence been offered to the Palestine Exploration, whose scattered survey parties of two or three Europeans would be a tempting bait, and their proceedings and use of instruments strange and suspicious enough to rouse the jealousy or fanaticism of the Arabs, if they were ill-disposed or were under inefficient control.

In the Consular Reports on Manufactures and Commerce, No. 1, 1873, Vice-Consul Green, writing from Damascus, reports that even in the remote Hauran, beyond the Jordan "the Bedouin tribes of the Syrian and Arabian deserts have lately voluntarily submitted to the authority of the Governor-General, and placed many of their strongholds in the hands of the Turkish soldiers. A new department has been formed out of the desert districts, and an energetic sub-governor named to rule over it. Such of the Bedouins as may wish to abandon a roving life, are to have lands allotted to them and to be supplied with oxen, agricultural implements, and seed. A considerable number of them have also been embodied in the Zabtieh force, or provincial constabulary, and have consented to abandon their native dress, and assume the imperial uniform... The present moment is, therefore, very propitious for the prosecution of public works in the Bedouin territories, and the Governor-General has been ordered by the Porte to connect at once, by the construction of a telegraphic line, Damascus with the holy cities of Medina and Mecca."

The pith of the present plan is, the holding out inducements to employers of labours to enter on an enterprise, more or less with their own resources, in one of the most productive countries in the world, almost desolate though it be, which, however, is amply counterbalanced by the following facts: — 1. It is now in telegraphic communication with all parts of the world. 2. It has an extensive sea-board, with several ports in use, and others (though small) which only require repair to make them again available, 3. It is within a few days' journey, by regular steam communication, of the chief cities of Europe.

I would here notice a prospectus, now in private circulation, for the construction of a railway from Jaffa to Jerusalem, passing by Ramleh, Lydda, and Yalo. The scheme includes the construction of a breakwater and pier to improve the harbour of Jaffa. In 1872, by the official returns, the number of steamers visited Jaffa amounted to 171; sailing vessels and small craft, to 1,073; the trade about 35,000 tons, and the number of pilgrims and tourists proceeding through Jaffa, 36,374.

The Consular Report for 1873 on the Liwa, or minor of Province of Jerusalem, states the production of that district to be, — olive oil, wheat, barley, sesame and maize. The cotton grown in Nablous amounted, in that year, to between 600,000 and 700,000 "okes", (an oke is $2\frac{3}{4}$ lbs.) "It is raised from native seed of inferior quality, and sent chiefly to Marseilles. There has been no good Government effort to promote its cultivation. With good seeds and

proper instruction and implements, cotton might be successfully and extensively grown."

In the statement, January 1874, of the Palestine Exploration Fund, Lieut. Conder, reporting, p. 11, on the country bordering on the coast between Jaffa and Carmel, mentions, among other evidences, "the great wine vats hewn in rock on flat places, which attest the ancient fruitfulness of this deserted land." Bitumen and sulphur are mentioned frequently in the Consular Reports, and by many travellers, as abounding, but almost untouched. And within the last few days I have been informed by the officer in charge of the Palestine Exploration, and who has just come to England for a brief respite from his labours during the summer, that red copper (oxide) has been found in the neighbourhood of Sidon, and a seam of coal in its proximity; the discovery has been taken up by a company, principally English, formed in Beyrout and Egypt. Who will deny that the Holy Land was once, and may be again, "a land of vineyards and olive trees?" But they at present import wines from France. Good "Kasher" wine from the Holy Land would find a large market, especially for Passover use, and very probably for extensive use among Christians; citron and palm branches likewise during the Feast of Tabernacles. M. Netter finds a good market for oranges, etc., already springing out of the Suez Canal traffic; cotton of suitable quality would be absorbed as fast as it could be produced; and wheat, barley, maize, etc. would never lack a market anywhere.

Here, then, is a field for the agriculturist from the British Isles, Germany or Russia, the cotton growers from America; the fruit, olive and wine growers from France, Italy, and other parts of Europe. If, therefore, it seems that there is sufficient protection, and that the present condition of affairs, as regards acquirement of land, the laws, and taxes, is such that Europeans might devote themselves to agriculture in the Holy Land, with prospects of considerable profits to themselves and advantage to the Government, let a society be formed for the encouragement of such; not for the capitalist who will buy a tract of country and live away from it, but for the man who will live on his own property or leasehold, who understands his business, and will employ labour. The objects of the Society might be, the promotion of agriculture in the Holy Land, and the industrial occupation of its indigent Jewish population.

Before entering further upon the work of the Society, it will be well to touch upon two points: — 1. The aid of the Society could be granted to those who gave Jewish labourers the preference. Of course, if there were none available, Arab labour could be resorted to; but, whether or no, work and wages would be attainable by those desirous of helping themselves, and in

any case the land would be cultivated and redeemed from desolation — the grandest and surest step towards the civilisation and regeneration of any country. 2. It will at once strike many, that the indigent Jewish population, being for the most part unaccustomed to labour, would not prove of much assistance to the farmer. It is more or less observable all over the East (China and Japan, perhaps, excepted) that it is not profitable to employ, even those who are accustomed to labour, on daily pay. Hence piecework is generally resorted to, particularly in India; it is a system well adapted to their disposition, and specially suited to any nationality when employing those who have not been accustomed to work as labourers. In India, at the present time, under the pressure of the famine, we have examples of natives of many grades, performing, for the remuneration they receive, a fair amount of work; and thus, if one man cannot perform the work required, the farmer may employ three; and his labourers will more or less improve, according to their ability, and as they become accustomed to the work.

To revert to the work of the proposed Society : — 1. It might aid intending settlers by advice and influence and by information in the selection and purchase of property, &c. 2. It might make advances to landholders on mortgage, on conditions aforesaid, of giving preference to Jewish labour. The interests of the farmer would be those of the Society, whose business and interest it would be to exert itself in every way to promote the prosperity of the recipients of its aid. 3. In addition to the advances above-mentioned, the best European machinery and agricultural implements, which are often beyond the reach of even wealthy individuals, might be provided by the Society on reasonable mortgage, or furnished on loan at moderate charges. 4. The Society might also apply itself by obtaining information as to prices and markets, and to promoting measures for facilitating communications. 5. Lastly, to stimulate exertions, it would be well within the grasp of so powerful a Society as I should hope to see formed, to hold, at first perhaps in Europe, Exhibitions of the Agricultural and other productions of the Holy Land, and to offer handsome Prizes for the best results of enterprise.

Such a Society might well follow in the wake on the "Palestine Exploration," and turn to practical use the information acquired and the surveys executed by that Society. The survey of an immense tract of the most eligible districts has been already completed by the officers in charge of the Palestine Exploration.

Maps of the country, books and reports exist to any extent; but I would suggest, as a means of adding to these and supplying special and late information, that a commission be formed to enquire into everything likely to be

useful to those who might be disposed, under the conditions described, to devote themselves to agriculture and concomitant pursuits in the Holy Land. Formed with the objects above named, the Society might be brought out under auspices which would ensure success, and would enlist the sympathies and services of distinguished philanthropic and practical men of all nationalities — Jews and Gentiles — to serve on its Committee; and with none should it find more favour than with enlightened noblemen and gentlemen among the Turks themselves.

To constitute the Society on a less broad basis would be to create obstacles in the shape of political and religious jealousies, and opposition at the outset, embarrassing to the Society, and ruinous to those who accepted the inducements held out. Under the powerful auspices of a Society constituted as proposed, intending settlers need fear no extortion nor lack of protection.

Much more, doubtless, might be said on such a subject, and there may be a few minor points on which information is still required; but I think I have put forward the leading features of the proposal, and the arguments in its favour. I have already reminded you of your early views and efforts, as set forth in Lady Montefiore's valuable and interesting journal, for the cultivation of the Holy Land and the elevation of the condition of the Jews in it. A Society for the encouragement and development of those sound and long cherished views seems to me not only the best means of perpetuating them and of achieving ultimate success, but as if it might be the most acceptable and lasting tribute that could be paid to those who have gone before, whose efforts in life were devoted to the object which it now seems our privilege and within our power to consummate, as a monument to their memories. — Believe me to remain, Dear Sir Moses, Very sincerely yours.

J. C. GAWLER, Colonel.

2

A communication was also read from Col. Gawler in which he says, that the formation of a Land Company had been suggested, which one gentleman had estimated could be started with £ 10,000 while another spoke of £ 20,000. He would not object to a land company in the abstract, but he would seek to encourage and promote such, as well as all legitimate enterprises that involve a society such as he contemplated, in any commercial risks or speculations. The broad view of his proposal was a philanthropic and useful cosmopolitan society, to encourage, watch over, protect and promote agriculture and concomitant enterprise in the Holy Land. The society might start model farms or other enterprises on its own account, but these

would be mere branches and to limit the society to such would be to enter on a comparatively petty undertaking. No results of importance could be anticipated from which only £ 10,000 or £ 20,000 was launched, but it would be a handsome beginning to encourage fifty such concerns on the hands of individuals or companies working for their own profit. £ 20,000 so applied might represent improvement to the extent of £ 200,000 or more. Col. Gawler fears that a large company on a semi-philanthropical plan would be plundered by its agents, but he anticipates grand results if it were undertaken in a different form and on a more comprehensive scale. He suggests that a cosmopolitan company recognized officially should obtain and administer a whole province. That would be quite in accordance with Turkish rules, whilst the government would be ready to mortgage land and every conceivable source of revenue for money. He believes that such a scheme as he proposes for the Holy Land would open all the money markets of Europe. It would be a really profitable undertaking of incalculable advantage to the Porte and to the country itself and the revenues would increase rapidly for many years to come.

3

Every one whose heart is animated with the love of Zion, cannot but feel under an obligation of gratitude to Colonel Gawler for having so powerfully aroused attention too long dormant to the question of the cultivation of Palestine as a means of ameliorating the condition of its inhabitants; and there can be no doubt that the moment is opportune for the exertion by the Board of Deputies of its valuable influence and best efforts to place our coreligionists in the Holy Land in a position of independence, by organizing measures having for their object the promotion of agriculture and the advantageous employment of labour.

So far back as 1838, I instituted enquiries on the spot, with a view to ascertain the practicability of the cultivation of the soil by the Jews settled in Palestine and my investigation resulted in the acquisition of the most ample and detailed particulars bearing on the matter—particulars, be it observed, which were fully authenticated and officially verified. The information thus elicited, together with many practical suggestions for the development of the industrial resources of the country, were afterwards embodied in the "Notes from a Journal" of my lamented wife, Judith Lady Montefiore, which was printed for private circulation among our friends, but which as you are aware, has not been published. To the value of Lady Montefiore's journal, so far as it has reference to the topic in discussion, Colonel Gawler has borne graceful testimony in his pamphlet.

And I would here place on record the conviction I then felt, which subsequent research has confirmed, that no difficulties other than those of a fiscal nature, oppose themselves to the realization of the scheme with which Colonel Gawler's communication so ably deals.

In the year 1866 when the Board was pleased to entrust me with the personal appropriation of the balance of the fund, which had been raised under its auspices for the relief of the severe distress then prevalent by reason of drought, locusts and cholera, I again made the most exhaustive enquiries with regard to this subject, and I had the honour of reporting to the Board upon my return from that mission, that our brethren exhibited the strongest inclination and desire to employ themselves in any way that might be suggested to them, no matter how arduous might be the labour, to spare themselves the pain of receiving the bounty of others and, as one among many similar instances, I mentioned that 'there were sixty Jewish families, numbering three hundred souls, anxious to engage in agricultural pursuits, who had addressed to me, and presented through a deputation, an earnest petition which was supported by the Austrian Consulat at Safed, imploring that the means might be afforded them of applying themselves to that occupation.

I should, however, by no means have exceeded the limits of actual fact, had I stated that the number of our coreligionists inspired by the same desire constituted a large section of the Jewish population.

By the blessing of God, it has been my high fortune to visit six times the most sacred land on this earth. I have enjoyed the inestimable advantage of the companionship, the counsel and guidance of her whose memory is cherished there as that of a pious benefactress. I have devoted to the condition of our brethren who occupy it much anxious reflection. By personal inspection I have, as I humbly believe, gained a clear insight into the qualifications and capabilities of this poor but meritorious people. And passing in review the circumstances and results of a long experience, I am happily enabled to express the opinion that the Jews of the Holy Land as a class are deeply desirous of cultivating the land are fully competent to do so. If poverty, destitution, and the utter want of resource are indications of depravity and degradation it is small wonder that our brethren should be stigmatised and made the subject of unjust aspersions, but if sedulous industry, earnest piety and ample benevolence are distinguishing traits of a noble nature, their character affords... of pride to the House of Israel.

ההמשך בלתי קריא.

4

THE PALESTINE SOCIETY. — This society is an organization upon neutral ground for all interested in the welfare of Palestine. It especially aims to promote the colonization of the Holy Land, and to unite works of benevolence and humanity in that country. The third general meeting of this society was held on the 15th inst., at the rooms of the Universal Alliance, 41. Pall Mall, Colonel Gawler in the chair. The minutes of the second general meeting were read by Mr. Charles Davos. After which the annual report was read by Mr. Brue. From this it appears that there are several German colonies in the Holy Land, which are doing well and benefitting the country. Several resolutions were passed, the object of which was to promote European immigration into Syria and to improve the country in general. A vote of thanks to the chair concluded the proceedings.

5

SYRIAN AND PALESTINE COLONIZATION SOCIETY.

Our interest in this Association continues to grow in fervour and intensity. We were therefore right glad to find in our Post-Bag the following Report, dated June 13th, 1877 :—

The Council of **The Syrian And Palestine Colonization Society**, in compliance with No. XII. of the Rules, have the pleasure to lay before the members the Accounts of the Society to the 31st March last.

The Syrian and Palestine Colonization Society was formed in December, 1875, when it was hoped that the difficulties in Herzegovina, and an impoverished exchequer, might induce the Ottoman Government to encourage and assist all sound efforts to improve the condition of a Province possessing such resources and occupying so important a geographical position as Syria.

As set forth in Rule No. I., the object of the Society is “to encourage and promote the Colonization of Syria, Palestine, and the neighbouring countries, by persons of good character, whether Christians or Jews.”

In further elucidation of its aims, the following remarks are appended to the Rules of the Society :—

(a.) It seeks the renovation of the lands mentioned, because it believes such renovation forms a part of the Divine purpose.

(b.) It believes that the desired renovation is inseparably connected with the welfare — social and religious — of all nations.

(c.) It believes that this renovation, jointly with other similar efforts, will culminate in the promised rest to all nations; revealed authority having

declared its purpose "to establish and to make Jerusalem a praise in the earth." (Isaiah Ixii. 7.)

(d.) It believes that it will promote the enlargement of the Protestant Church at Jerusalem, founded by England and Germany, jointly, and that it will thus assist, in a large measure, the efforts of all persons and bodies who are labouring for the spread of the Gospel in Syria and Palestine.

(e.) It seeks, also, to afford a home to the converted of Israel, and to those of the Jewish community who are still looking to a renovated Jerusalem, and a coming Messiah.

(f.) It wishes to point out to the lost tribes, wherever they may be, that a home awaits them.

The Society might enlarge on the benefits to be expected from a fulfilment of its aims; but the foregoing will suffice to show that all classes may act on a concerted plan. England is deeply interested; particularly so as a great Protestant Power. The members of the Church of Christ everywhere, notably so the converted of Israel, are interested. The same applies to those Jews who are yet seeking a home and a coming Messiah. All nations who value the blessings of a high civilization are deeply interested. All then are invited to join and to make the present effort a joint work.

The Council, however, are confident that here will ere long be work for breathing time for the consideration of reforms and improvements at a distance from the capital, and the Council, had they possessed the means, would not have felt themselves justified in promoting the Colonization of Syria, except in numbers sufficient for mutual protection. Moreover, as external complications became more threatening, any who might have been willing to emigrate independently would now be indisposed to incur the risk.

The Council, however, are confident that here will ere long be work for the Society. The occupation of Syria by an enlightened and industrious population under British protection, and a consequently reformed Government, are the best guarantees for the advance of civilization, the security of the communications of the British Empire, and the peace of the world. But they have so far modified their opinions that they look for British protection to precede colonization.

In the meantime the Executive Committee, under the authority of the Council, will devote themselves to collecting information, watching events, and carefully husbanding the resources of the Society, for the time that appears to them inevitable, and not far distant.

SYDNEY HALL,
Hon. Secretary to the Council.

A public meeting, in behalf of the Society, is being convened by circular, to be held on the 28th of June, at **Willis's Rooms**. The chair will be taken at 4 p.m. The substance of the above will be submitted to the meeting in the form of Resolutions.

6

Tower of London, July 31st, 1876.

My dear Friends, — I was very glad to receive your letter, dated 27th June, from Haifa. I have deeply at heart the welfare of the Jews and of the Holy Land, and though I have not written to you for some time, it is only because I have not been able to see how the Providence of God would unfold itself.

You have not been forgotten. Progress has been made by that venerable champion of Israel, Sir Moses Montefiore, and the Board of Deputies of British Jews; but I believe that many difficult questions have arisen. There are also vast numbers of English people who are most desirous of promoting the cultivation of Syria and Palestine, and it would be a happy and efficient plan which would allow these two bodies to work together on a **national undertaking**.

Your deputy will arrive, I fear, at an unfavourable time for work — the end of the London season—when people are away taking their holidays. Many, indeed, go abroad.

Notwithstanding this, if it be God's time, it will be the right time, and there can be no better. I will do my best for you. Notices of your letter to me and of your intention to send a deputy to England have been inserted by the **Jewish Chronicle, Standard, Daily News**, and by about six or seven other newspapers. I am sending copies of this letter to the Board of Deputies, the Anglo-Jewish Association, and to Sir Moses Montefiore.

The time to favour Zion would indeed seem to be very near. May God hasten it!

Believe me, your very sincere friend,

J. C. GAWLER